

ÇEŞİTLİ DİALEKTİK KAVRAMLARI: METOT VE GÖRÜŞ

İoanna KUÇURADI*

Çeşitli çevrelerde çeşitli zamanlarda bazı sözler, uzun ya da kısa süren moda sözler haline gelir, kendini aydın sayan herkesin ağzında dolaşır, dar çevrelere göre de büyüklü bir etkide bulunur ya da tepki uyandırır. Oysa bu sözlerle neyin dile getirildiği belirsiz kalır, herkes te bunlardan başka bir şey anlar.

Bilgi alanında 'metafizik', 'dialektik', 'metot', 'bilim'; sosyal alanda ise 'millet', 'halk', 'devrim', bu türlü sözlerle örnek verilebilir. Dinliyen ve kullanan, bu sözlerden anladığı veya kasdettiği şeye göre, bilgilere ve kişilere değer biçer, etiket yapıştırır ve karşısında bulunduğu tek olan duruma bakmadan, bu etikete göre tutumunu ayarlar.

Oysa bu türlü aynı sözlerle, çok defa biraz farklı, bazan da birbirleriyle hemen hemen ilgisiz anlamlara işaret ediliyor. Edilebilir de. Çünkü böyle sözlerin temelindeki kavramlar, tarih içinde değişen ilişkilerle, ya da gerçekleştirilirken türlerinde farklılık gösteren aktivitelerle ilgilidirler. Bu sözlerin etimolojik anlamları ötesinde bir içerik kazanmaları ise, bağlantıları içinde şartlarıyla birlikte alınmalarını gerektirir.

Böyle bir sözü terim haline getiren düşünür, belirli bir anlam yükler ona. Ondan sonra gelen başka bir düşünür bu anlamı kısmen değiştirince ve bu değişiklikler zincirleme yapılırca, yüzyıllar sonra bu tür bir sözün ilk anlamıyla son anlamı arasında ilginin kalmaması, aynı sözle bütünü farklı anlamlara işaret edilmesi olağandır.

İşte böyle bir söz, popüler ya da moda söz haline geldiğinde, anlam kargaşalıklarının çıkması kaçınılmaz olur. Bu anlam kargaşalıkları ise yalnız bilgi plânında kalmayıp günlük hayatı ve sosyal ilişkilerle ilgili kararları etkilediğinden, zararlı sonuçlarıyla da hergün yüzyüze geldiğimizden, bu tür sözlerin anlamı konusunda titizlik göstermek yalnız bir düşünme dürüstlüğü meselesi değil, aynı zamanda bir etik dürüstlük meselesidir.

Ben burada, çağımızda bazı çevrelere göre büyüklü bir etkide bulunan, bazı çevrelere göre de tepki uyandıran sözlerden birini, dialektiği ele

* Felsefe Doçenti ve Hacettepe Üniversitesi Felsefe Bilim Dalı Başkanı.

alacağım ve düşünce tarihinde ona ne gibi a n a anlamların yüklendiğini ve ilgilerini ortaya koymağa çalışacağım. Çünkü 'dialektik'le her defasında neyin kastedildiği söylenemedikçe, kimin h a n g i a n l a m d a dialektikçi olduğu da söylenemez. Bu yapılmayınca, birbiriyle ilgisi olmayan düşüncüler bu kategori altında toplanıyor, haklarında kendileriyle ilgisi olmayan sonuçlar çıkarılıyor; yanlış bilgiler yüzyıllarca sürüp gidiyor, hayatı etkiliyor ve bir delinin kuyuya attığı taşı, zamanla kırk akıllı çıkarabilse bile, bu arada ortaya çıkan sonuçlar başını alıp yürüyor.

Düşünce tarihi boyunca 'dialektiğe' yüklenen ana anlamlar arasındaki ilgilerin ortaya konması ise, ayrıca başka bazı problemlere* açıklık getirmeye yardımcı olacaktır.

'Dialektik' sözü, bir terim olarak ilk defa Platon'da karşımıza çıkar.

Platon 'dialektik'ten ne anlar? Hemen söylemek gerekir ki, Platon'da 'dialektiğin' tek anlamı yok, birbiriyle ilgili birkaç anlamı vardır: 1 - "M e t o t" olarak dialektik a) bir "y ü r ü y ü ş" (πορεία) ve b) bir "u s t a l ı k" (τέχνη) tır; bunların yanında 2- bir bilgi türü, bir b i l m e ç e ş i d i (ἐπιστήμη) dir.

Dialektik, bir yürüyüşse, k i m i n n e r e y e yürüyüşü? Bir ustalık-sa, n e d e usta olma? Bir çeşit bilgiyse, n e y i n bilgisi veya n e y i bilmedir?

Filozof olurken kişi, nasıl bir yolu yürür? Bu yolda atılan adımları-yürüyüşün aşamalarını- Platon *Politeia*¹ da bir allegoriyle, *Symposion*² da da Sokrates'in ağzından anlatır.

Yeraltında, girişi ışığa açık bir mağarada, çocukluklarından beri eli-kolu bağlı, boynu bağlı, yüzleri mağaranın duvarına dönük oturan insanlar...

Arkalarında giriş tarafında, yüksekte yanan bir ateş... Girişle bu insanlar arasından geçen bir yolda alçak bir duvar ve bu duvar boyunca, ellerinde çeşit çeşit çanak-çömlek, taştan-tahtadan canlı heykelleri dolaştıran, kimi konuşan, kimi susan insanlar...

Eli-kolu bağlı, boynu bağlı bu insanlar için tek gerçek, duvara yansıyan gölgelerdir: duvarın üstünde dolaştırılanların gölgeleri. Konuşan da gölgelerdir. Biri mağaraya gelip gördüklerinin ancak gölge olduklarını söylerse, inanmazlar ona.

Günün birinde bir mucize olur, aralarından birinin boynu çölülür ve arkasına dönüp bakarsa, ateşin saçtığı ışık gözlerini kamaştırır, duvar üzerindekiileri seçemez. Çanak-çömlekleri seçebilir.

* Söz geliş 'metot'la ilgili kargaşalıklara.

¹ Yedinci kitap.

² 210-212 a.

mek için, daha önce boynu bağlı iken gördüklerinin, bunların göl geleri olduğunu anlayabilmek için, gözlerinin alışması gerekir.

Ve biri onu güçbelâ ellerini-kollarını çözmesine yardım edip mağaranın dışına çekip çıkarırsa, güneş ışığına, ilkin sıkı sıkı kap par gözlerini ve çıkarana kafa tutar.

Mağaranın dışındakileri görebilmek için, gözlerin alışması gerekir. Mağaranın dışına çıkan, zamanla, insanların ve diğer şeylerin gölgelerini, suda yansımalarını görür; sonra da kendilerini, sonra da gök cisimlerini, geceleyn ayı, yıldızları. En sonunda gözleri iyice alışınca, güneşe bakar; yerinde görür güneşi ve anlar ki, yılların, mevsimlerin ve daha önce gördüğü herşeyin kaynağı odur.

O zaman herşey anlam değiştirir onun için: o, daha önceki, yanılgılar içindeki rahatına dönmektense, yoksul bir çiftçinin yanında ırgat olmayı yeğ tutar. O, ancak başkalarını çözmek için mağaraya iner bir daha.

Buraya kadar anlatılan, bir yolu yürüme olarak dialektiğin dört adımıydı.* Yürünen yol bakımından bir anlatıştı bu. *Symposion*'da aynı yürüyüş, yürüyen kişi bakımından, zaman içinde kişinin geçtiği aşamalar olarak anlatılır ve bu yolu yürütenin rolü belirtilir.

Filozof olmaya götürecek yolda ilk adımı kişi, genç yaşta "bir güzel kişi"-ye bağlanması, onu sevmesiyle atar. Bu sevgiyle ve yol göstericisinin yardımıyla o, önemli düşünceler üretmeğe başlar ve görür ki, "bütün güzel kişileri güzel yapan, aynı güzelliktir". O zaman "bütün güzel insanlar"ı sevmeye başlar. İkinci aşama "iç güzelliğin" "beden güzelliği"nden daha değerli olduğunu görmesiyle olur; bu aşamada "eylemlerdeki ve eylem yasalarındaki güzelliği" görmeyi öğrenir. Üçüncü aşamada yol göstericisi ona doğru bilgilerin "güzelliği"ni görmeyi öğretir ve gözlerini "uçsuz bucaksız güzel"e çevirterek, onda sürekli bilgi doğurma arzusunu uyandırır. Ta ki o, "güzelin ideası"nı -tek tek güzel şeylerin güzel olmasını sağlıyanı- görsün. Yolculuğun hedefi de burasıydı.

Görüldüğü gibi bu yürüyüşte, yolu yürüten kadar yürüten eğitilen kadar

* Bu dört adım, aynı zamanda Platon'daki dört bilme türünü karşılar. Bak. *Politeia*, 6. Kitap, 509 d-

Objeler:	Görülenler		Düşünülenler	
	İmajlar	canlılar + yapılmış nesneler	Hipotezler	İdealar
	(εἰκόνες)	(ζῶα) (σκευαστά)	(ὑποθέσεις)	(εἶδη)
Bilme türü:	tahmin-tasavvur	İnanç	diskursif düşünme	düşünceyle görme
	(εἰκασία)	(πίστις)	(διάνοια)	(νόησις)
Bilgi türü:	tasavvur	çeşitli türleriyle kanılar	«bilimler»in bilgisi	felsefi bilgi
	(αἰσθησις - δόξα)	(γνώσις, ἀληθὴς δόξα, ἀληθὴς δόξα μετὰ λόγου)	(τελευτή)	(ἐπιστήμη)

eğiten- de önemlidir. Ancak bir yol göstericiyle yürünebilir bu yol Platon'a göre .

Böylece Platon'da metot olarak dialektik, felsefede eğitim metodudur: filozofun filozof olacak kişiyi eğitme yolu. Metot olarak dialektik, filozof olurken kişinin yürüdüğü ve bir filozofun yürüttüğü yoldur.

Bu son anlamıyla dialektik bir ustalıktır. Ama ne de usta olma? Bu yolu yürütenin -felsefe eğitimcisinin- ustalığı, sorduğu sorularla ve verdiği cevaplarla, eğittiği insanın bildiğini sandığı bir şeyi bilmediğini ya da bildiklerinin yanlış olduğunu bilinçlendirmesini sağlamada ve doğru olanı ona buldurmada ortaya çıkar. "Soru sormayı ve cevap vermeyi bilene, dialektikçiden başka ne ad verirsin?"³ diye sorar Sokrates Hermogenes'e. Bir ustalık olarak dialektik, soru sorma ve cevap verme ile verdirmeye ustalığıdır. Dialektikçe cevap verme "yalnız doğru olanı cevap olarak söylemek değil, aynı zamanda kendisine soru sorulana bildiğini söylediği şeyleri kullanarak"⁴ olur. Bu anlamda dialektik bir öğretim tekniği (öğretim tarzı) dır ve Sokrates'in *maieutike*'siyle -doğurtma ustalığıyla- eşanlamlıdır.

Bu yürüyüşü yapan neye, nereye ulaşır? Bir bilme çeşidi olarak dialektik neyi bilme, neyi yapabilme veya neyi yapmasını bilmedir? Başka bir deyişle, dialektikçi kimdir?

Dialektikçi "tek tek şeylerin özünün temelini [neliğini] kavrayabilen"⁵: bu temeli gören ve gösterebilen, neden öyle olduklarının hesabını verebilen; "bu temel aracılığıyla diğerlerin arasından herşeyde iyinin ideasını seçebilen [ayırdedebilen], bir muharebede olduğu gibi herşeyi yokluğa yokluğa giden ve bu yoklamayı kanılara dayanarak değil, öze dayanarak yapan, bütün bunları kusursuz, yıkılmayan bir şekilde temellendirerek yürüten"⁶; "hipotezleri aşağıya, esas olana varan"⁷; "cinslere ayırabilen ve aynı türden olanları başka başka, başka olanı da aynı türden görmiyen"⁸; "bütünü, bütünlüğü görebilen"⁹ kişidir.

Demek oluyor ki dialektikçi, bir yandan bir şeyin aslında ne olduğunu, onu o yapanın ne olduğunu gören -tekte ideayı gören-, başka bir deyişle tek tek şeylerin ayırıcı özelliklerini ve onlarda ortak olanı gören; diğer yandansa varolanı bir bütün olarak gören ve bu bütünü meydana getirenler arasındaki ilgiyi -ideaların temelini- gören, gördüklerini de temellendirerek gösterebilen"⁹ kişidir.

Dialektikçinin yapmasını bildiği şey, varolanın "bir ideasının, herbiri ayrı ayrı duran birçok şeye yaygın olduğunu; ve birbirinden farklı birçok ideasının kendileri dışında bir ideadan taşındığını ve bu ayrı ayrı ideaların bu idea tarafından belirlendiğini yeterince sezen"¹⁰ kişidir.

³ Kratylas, 390, c.

⁴ Menon, 75, d.

⁵ Politeia, 534, b.

⁶ Ibid., 534, b-c.

⁷ Ibid., 533, c-d.

⁸ Sophistes, 253, d.

⁹ Politeia, 537, c.

¹⁰ Sophistes, 253, d-e.

Demek oluyor ki Platon'da dialektik, her üç anlamı birlikte hesaba katıldığında, felsefeyle eşanlamlı oluyor. Çünkü felsefe "ruhun dolaşması, varolanın yeniden ortaya çıkması, ruhun oluştan aslı olana ve öze yönelmesi, hep varolanı bilmedir"¹¹.*

Aristoteles'te de "dialektik" bir "metot"tur; ne var ki bu kez bu metot, bir akılyürütme metodu, düşünmenin yürüdüğü yol olarak karşımıza çıkar. Akılyürütmenin amacına göre o, ya a) bir temellendirme metodu ya da b) bir yöklaama metodu (1) dur. Bunu başarılı yapabilen için dialektik, bir ustalık (2) tır. Bu akılyürütmenin ve ustalığının şartlarının bilgisi ise, bir çeşit metodoloji (3) meydana getirir.

Hemen bu kadarıyla görüldüğü ve birazdan daha açık bir şekilde görüleceği gibi, yukarda geçen terimler Platon'un terimleriyle aynı olmakla birlikte, karşılıkları kavramlar farklıdır. Aristoteles'te gerek metot, gerek ustalık, gerekse bilgi olarak dialektik, Platon'daki metot, ustalık ve bir bilme olarak dialektikten farklıdır. Çünkü "neyin yürüdüğü yol ve ne için yürüdüğü?", "ne de ustalık?" veya "neyi bilme?" sorularını sordüğümüzda, bu defa başka cevaplar vermek zorundayız.

Bir metot olarak dialektik, "karşımıza çıkarılan bir problem üzerine genellikle kabul edilen kanılara dayanarak ve bir kanıt ileri sürdüğümüz zaman ona ters düşen bir şey söylemeden akılyürütme yoludur".¹²

Bu anlamda dialektik, Aristoteles'te akılyürütme (*syllogism*) çeşitlerinden biridir. Bu akılyürütmenin özelliği, tarzında değil, malzemesinde bulunur: üzerine akılyürütülen bir problem olunca ve bu akılyürütmede kendilerine dayanılan ya da hareket edilen yargılar kesin bilgiler değil*, genel kanı olara olunca, bu akılyürütmeye Aristoteles dialektik akılyürütme der.

"Dialektik problem"den ise Aristoteles, ya bir "çelişme sorusu"nu (: böyle midir, değil midir? soru tipini) veya bir "tez"i (: bir "tanım"ı veya "hipotez"i), kendi tanımına göre "ünlü bir filozofun genel kanılara aykırı düşen bir kabulünü" anladığına göre, böyle bir akılyürütme, ya bir çelişme sorusuna cevap vermek ve oradaki bilginin doğruluğunu yöklaamak için, ya da bir "tez"i temellendirmek için olur. Akılyürütmenin tartışanın- bu şartlarda akılyürütürken dikkat edeceği tek şey, tutarlı olmasıdır.

Bir temellendirme metodu olarak dialektik, belirli çeşitten ilk önermeleri (*τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ κοινὰ*) temellendirmek için akılyürütmektir. Bu ilk önermelerin özelliği, demonstrasyonlarda ilk olan önermeler ve kendilerinin demonstrasyonu yapılamıyacak önermeler olmalarıdır. Bunları demonstrasyon için kullanan, temellendirmek zorunda değildir. Bunlar ya birer "tanım"

¹¹ Politela, 521, c.

* Burada dile gelen felsefe anlayışının, Platon'un «ruh»tan ve «hep varolan»dan ne anladığı bilinince, bir aktivite ve bir tür bilgi olarak felsefenin isabetli bir anlayışı olduğu görülebilir.

¹² Topika, 100, a.

* Ki o takdirde akılyürütme demonstratif olurdu.

ya da birer "hipotez"dir; yani birşeyin ne olduğu veya nasıl olduğu konusunda kabullerdir. Çünkü "bütün bilimlerin ortak olanlar [$\tau\acute{\alpha} \kappa\omicron\upsilon\nu\alpha$] bakımından (ve ortak olanlardan, demonstr edilenleri ve haklarında demonstrasyonun yapıldığı şeyleri değil, demonstrasyon yapmak için kullanılanları kasdediyor[um]) birbiriyle ilgilidir; dialektik ise hepsi ile ilgilidir"¹³; dialektik işte bu ortak olanları temellendirme yoludur. Bu anlamda dialektik, herhangi bir ilk önermeyi temellendirmek için, çelişmeye düşmeden bir akılyürütmedir.

Bir yoklama metodu olarak ise dialektik, herhangi bir soruya verilen zıt cevaplar arasında bir seçim yapma imkânını veren bir soruşturma, bir akıl yürütmedir: bir çelişme sorusu sorulduğunda, cevaplardan en uygun görülenini kabul etmek ve temellendirmeye çalışmaktır. Buna göre bir yoklama metodu olarak dialektiğin, e s a s yokladığı, kanılardır; cevap verdiği, çelişen kanımlarla ilgili sorulardır. Ve bu tartışmalar, "böyle mi d i r, değil mi d i r?" i soran sorularla ilgili olabildiği gibi, bir imkânı veya gerekliliği soran sorularla da ilgili olabilir.

Görüldüğü gibi, her iki durumda, bir tür mevcut bilgilerle bir uğraşmadır dialektik.

Aristoteles ayrıca dialektik akılyürütmenin teorisini, yani şartlarının bilgisini, başka bir deyişle bu kritiğin($\epsilon\lambda\epsilon\gamma\chi\omicron\varsigma$ 'un) teorisini veriyor *Topika*'da. Bir demonstrasyon sonucu çıkmamış mevcut temel bilgilerin kritiğinin genel olarak n a s ı l yapılacağı konusunda bir görüştür bu. Bu anlamda dialektik, metod olarak dialektiğin bilgisi; ilgili görüş te bir metodoloji ya da bilim felsefesi görüşüdür.

Bu tür bilgilerin kritiğini en ustaca yapan kişi, dialektikçidir. Bir ustalık olarak Aristoteles'te dialektik, bir bilgiler kritiği ustalığıdır.

Aristoteles'e göre dialektikçinin ana özelliği, bilgi yoklayıcısı ve temellendiricisi olması ve kabul edilen bir bilgiyi kabul etme veya reddetme konusunda inandırma amacını gütmesidir. Filozoftan farkı da bu noktadadır: filozof bilgiler o r t a y a k o y a r; onları temellendirdiği zaman bile inandırma amacını gütmaz. Oysa dialektikçi, ya bir filozofun *paradoks* (dinleyene *paradoks* görünen) kabullerini kanıtlamağa, ya da bilgi çıkmazlarını kaldırmağa-çelişen iki "tez" karşısında çıkmaza giren dinleyiciyi, bir tarafın lehine bu çıkmazdan çıkarmağa-çalışır. Yapmak istediği, bir "tez" in kabul edilmesi ya da kabul edilmemesi gerekliliği konusunda tartıştığı kimseyi inandırmaktır. Bunu da, karşısında bulunduğu bir bilgiyle ilgili, genellikle kabul edilen kanılardan hareket ederek; ya da kendisi genellikle kabul edilene aykırı bir ilk önerme söz konusu ise, ş c y e g ö r e"¹⁴ ($\kappa\alpha\tau\grave{\alpha} \tau\omicron\pi\rho\acute{\alpha}\gamma\mu\alpha$), yani olanın kendisine, örneklere dayanarak akılyürütmekle yapmağa çalışır.

Bir bilgiler soruşturması olarak Aristoteles'teki dialektiğe en uygun örnekler, Platon'un bazı çıkmazlı (*aporetik*) dialoglarındaki tartışmalardan ve

¹³ *Analytika Post.*, 77 a 29.

¹⁴ *Peri Ton Sophistikon Eleghkon*, 171, b, 6.

rilebilir. Platon ile Aristoteles'in dialektik kavramlarında tek ortak nokta, bir soruşturma tekniği olarak dialektikte; başka bir deyişle Platon'daki dialektiğin bir anlamında -ustalık olarak dialektikte- bulunabilir. Bu da, Platon'daki bir ustalık olarak dialektiği amaçlarından ve kullandığı doğru bilgi ölçülerinden sıyrırsak olabilir. Platon'un dialoglarında soru sorma tekniği kullanılarak bir "dialektik problem" veya bir "dialektik soru" ele alınır çok defa; ama sadece o değil. Sokrates'in amacı, sorduğu sorularla, karşısındakinin bildiğini sandığı bazı şeyleri bilmediğini bilinçlendirmesini sağlamak ve doğruyu ona buldurmaktır; konu dialektik bir soru olduğu zaman bile, ana amaç aynı amaçtır, soruşturmanın kendisi değildir.* Platon'da Sokrates birini bilmeye götürürken kullandığı sorularla çıkmaza sokma tekniği, Aristoteles'te çelişme sorularının (aynı konuda çelişen önermelerin) soktuğu çıkmazdan çıkmak için kullanılır. Platon'daki bir bilme faaliyeti olan birşeyi bilme olarak dialektik, Aristoteles'te hazır bilgilerle ilgili bir bilme oluyor. İki filozoftaki terim benzerliklerine rağmen kökten farkları, onların varlık ve "arkhe" görüşlerinde temelini bulur.

'Dialektiğin' tarihini daha çok Aristoteles'teki anlam belirliyecektir.

Düşünme tarihinde Aristoteles'ten sonra yazılarında dialektığe önemli bir yer ayıran Plotinos'tur. Onda dialektik, yapısı uygun kişilerin edindiği bir yetenek, bir *ἐξέτις*'tir. Bu yetenek ise "bir şeyin ne olduğunu, başka şeylerden farkı ve ortak yanının ne olduğunu; neler arasında yer aldığını ve bunların yerini; varlığını; varolanların ve varolmayanların niceliğini, varolanlardan farklı olanları temellendirerek [logos'la] gösterebilme yeteneği"¹⁵ dir. Dialektik, bütün bunları iyi konusunda da yapma yeteneği ve en değerli yetenektir.

Platon'daki bir bilme olarak dialektikle benzerlik gösteren Plotinos'un bu dialektik kavramında, çok önemli bir fark göze çarpar. Bu da bir yetenek olarak dialektiğin, bir şeyin v a r l ı ğ ı veya y o k l u ğ u konusunda da karar veren bir yetenek olmasıdır.

Batı Felsefesi tarihinde ilk defa Parmenides'te karşılaştığımız, varlığı ispat etme çabası, Plotinos'tan sonraki Ortaçağ düşünürlerinin ana meselelerindendir. Onlar, bazı kavramların "varlığını" dialektik akılyürütmelerle "ispat etme"ye çalışırlar.

Plotinos'tan sonra orijinal bir dialektik kavramını Kant'ta görürüz. Kant, aklın yanlış bir kullanımına parmak basarken, Ortaçağ'da dialektik akılyürütmelerin bazı yanlışmalara nasıl götürdüğünü anlatmış olur. Aynı zamanda Kant, Aristoteles'te belirli çeşitten bilgileri (bir "tez"i) temellendirme metodunun, varolmayı temellendirmeye; ve belirli türden bir bilgi için "doğru mu, yanlış mı?" sorusunun, bir "var mı, yok mu?" sorusuna nasıl dönüştüğünü de görmemizi sağlar.

* Pek tabii ki bu, Sokrates için böyledir, Platon için değil!

¹⁵ Enneades, I, 3.

Kant "dialektik"ten kuruntunun mantığı (*die Logik des Scheins*) nı anlar. Bu, kendisinden önce özellikle "alanlar metafizikçileri"nde raslanan, aklın bir kullanılışı: yanlış bilgi olan bir sonucun çıktığı bir akılyürütme veya yanlış çıkarımlardır. Kendisi bunun kritiğini yapar ve bu yaptığına *transzendental* dialektik der.

Dialektik, kuruntunun mantığı ise, acaba bu kuruntu ne zaman ortaya çıkar? Buna verdiği cevabı görmeden önce Kant'ın 'Mantık'tan ne anladığını bilmek gerekir :

"Genel Mantık, anlama yetisinin ve aklın bütün formal* faaliyetlerini unsurlarına ayırır ve bu unsurları, bilgimizi mantık bakımından yargılamanın ilkeleri olarak ortaya koyar. Bundan dolayı Mantığın bu kısmına Analitik denilir ve bunu yapmakla Mantık, hakikatin en azından negatif mihenk taşıdır; çünkü her bilginin, objesine göre positif hakikat taşıyıp taşımadığını ortaya çıkarmak için, içeriği bakımından yoklanmasından önce, formu bakımından bu kurallara göre yoklanması ve değerlendirilmesi gerekir. Ne var ki, bilginin sırf formu, mantık kurallarına ne kadar uysa uysun, bilginin içerik bakımından (objektif) hakikatinin ortaya çıkması için hiç te yeterli değildir. Böylece sırf mantıkla objeler hakkında yargıda bulunmaya ve Mantığın dışında olan temellendirilmiş bilgi kaynaklarıyla daha önce ilgi kurmadan, objeler hakkında herhangi birşey ileri sürmeye cesaret edilemez."¹⁶

Demek ki Mantık, yargıda bulunulurken, formu belirleyen kuralların bütünü, anayasasıdır. Bu kurallarla, bilgiler ancak form bakımından yoklanabilir, yani bu kurallar ancak form yoklaması için bir araç olabilirler; ortaya konan bilginin içeriğinin hakikatini yoklamada ise, bu kurallar işe yarıyamazlar. Başka bir deyişle, doğru bilgilerin ortaya konabilmesi için, bu bilgilerin formunu bu kuralların belirlemesi gerekiyorsa de, böyle bir belirleme yeterli değildir. Bunlar gerçeği bilmeyi sağlayamazlar.

Şimdi bu kurallar, "aynı zamanda gerçekler yaratmaya bir araç olarak kullanılırsa, bu en azından, objektif iddialar ortaya atan bir büyüclük olur, bu kurallar da yanlış kullanılmış olur. Böyle bir araç sanılan Mantığa dialektik denir"¹⁶. İşte kuruntunun mantığı, bu şartlarda akılyürütme ve sonuç çıkarmadır.

Mantık veya bu kurallar ne zaman yanlış kullanılır? Ya da bu kuruntular ne zaman karşımıza çıkar? Anlama yetisi ve akıl hiperfizik -tabii yapılarına aykırı, fazla- kullanıldıklarında, yani anlama yetisi ve akıl, bilme yetileri olarak, kendilerine özgü sınırları aştıklarında, der Kant.

Anlama yetisiyle** ilgili dile getirdiğinde bu, saf anlama yetisinin (suje-

* Formal: saf, empirik unsurlar taşımayan, içeriksiz.

¹⁶ Kritik der Reinen Vernunft, Trans. Logik, Einleitung, III.

** İnsanın bir bilme imkânı olarak -saf halinde- «kategoriler»den meydana gelen bu yeti, tasavvurları ortaya koyan, duyu idrakinin objesini düşünen, yargılarda bulunan, idrakini çeşitliliğini kurallar altında toplıyan «kurallar yetisi»dir. (Söz gelişi: her olayın bir sebebi vardır.) Bu kurallar aracılığıyla görüşlerin birliği sağlanır. (Bak. K. r. v., Transzendental Dialektik, Einleitung II, A,B,C)

nin) kavramlarına “kategoriler”e- gerçek varolma yüklenince*, ya da anlama yetisinin ilkeleri *transzendental*** olarak kullanılınca olur.

Bu kavramlar ve ilkeler, tecrübeyle ilgileri dışında, yani “fenomen” olmıyanla ilgili kullanıldığında, “anlama yetisi, akılyürütmeye benziyen boş işlemler (*Vernünftelein*) ile saf anlama yetisinin sırf formal olan ilkelerini içerikli kullanma; ve ayırım yapmaksızın, bize gerçekten verilmemiş, hatta hiç verilmeyecek objeler hakkında yargıda bulunma tehlikesine düşer”¹⁷.

Böyle bir şey son derece tabii bir şekilde, farkına varılmadan olup biter. Tecrübe alanıyla “fenomen”le ilgili bilgilere birlik sağlayan ve bu birliği mümkün kılan anlama yetisinin ilkeleri, ancak tecrübe alanının sınırları içinde objektif geçerliliğe sahiptirler; çünkü “fenomen”i meydana getiren duyu verileri olduğu kadar anlama yetisinin kategorileridir de. Bu tür bilgiler ise tecrübe sayesinde yoklanabilir. Ancak anlama yetisi, empirik verilere dayanmadan, genellikle şeyler hakkında -yani fenomen olmıyan şeyler, ideler, *Ding an sich*’le ilgili- yargılarda bulunmaya başladığı zaman, sınırlarını aşmış olur. Oysa saf anlama yetisinin ilkeleri, yalnız empirik olarak kullanılmalıdır; tecrübe sınırlarını aşan bir kullanışları olmamalıdır. Böyle kullanıldıklarında, geçerli oldukları alanın sınırları dışında bulunan bir alanda iş görmüş, dolayısıyla yanlış bilgi ortaya koymuş olurlar. Oysa burası; aklın ü r e t t i ğ i ilkelerin, dolayısıyla sadece subjektif geçerliliği olan aklın ilkelerinin alanıdır. Bu alan konusunda, saf aklın kendisi bile ancak problematik bilgi ortaya koyar.

Diğer yandan akıl, kendi ürünü olan ilkelere objede (“fenomen”de) geçerli ilkeler görünüşünü verirse, o da kendi sınırlarını aşmış olur.***

Çünkü aklın bu ilkeleri, *transzendent* ilkelere, yani mümkün tecrübe sınırlarının ötesinde olan ilkelere, Gerçi bunlar “gerçek ilkelere”; ama gerçeklikleri teorik aklın alanında -bilme alanında- bir gerçeklik değildir; pratik aklın alanında -eylem alanında- gerçekliğe sahiptirler.

Akl, sınırlarını son derece kolay, hem de farkına varmadan aşar; bu, aklın yapısıyla ilgilidir. Çünkü “saf aklın tabii ve kaçınmadığı bir dialektiği vardır”¹⁸. Ortaya konduktan sonra (farkına varıldıktan sonra) bu *transzendental* kuruntu ortadan kalkmaz. Çünkü “subjektif (yani insanın bir bilme yetisi olarak) ele alındığında aklımızın, tamamen objektif ilkeler gibi görünen kullanış temelleri ve maksimleri vardır; bunun sonucu olarak, kavramlarımız arasında, anlama yetisinin yararına kurulan belirli bağlantıların subjektif gerekliliği, oldukları gibi şeylerin [*Dinge an sich selbst*]. belirlenmesinin objektif bir gerekliliği sanılır”¹⁸. Çünkü: “insan aklının, bilgilerinin bir çe-

* Söz gelişi subtrans’a. Bak. birinci paralogizm.

** Tecrübeyle ilgi kurmadan, «fenomen» olmıyanlar için kullanılınca; yani tecrübe alanının dışında kullanılınca.

¹⁷ *Ibid.*, Trans. Logik, Einleitung IV.

*** Aklın formal, yani lojik bir kullanış -dolaylı sonuç çıkarması- ve real bir kullanış vardır. Real kullanışında akıl, bazı kavramları (: ideleri) ve ilkeleri üretir. *Transzendental* bir yeti olarak akıl tecrübeye veya herhangi bir nesneye kadar gitmez; ancak tecrübeye hep ilgisi olan anlama yetisine kadar gider ve bu yetinin kurallarını ilkeler altında toplıyarak, onlara birlik sağlar. (Bak. K.r.V., Transzendental Dialektik, Einleitung II, A,B,C.)

¹⁸ K.r.V., Trans Dialektik, Einleitung, I.

şidinde özel bir kaderi vardır: kendi yapısı tarafından ortaya konduğundan reddedemiyeceği, ama bütün yetilerini aştıklarından cevap veremiyeceği sorular tarafından tedirgin edilir".¹⁹

İşte akıl, bu tür sorulara cevap vermeğe kalkıştığında, ergeç yanlış çıkarımlara sürüklenir. Bir çıkarım olan bazı kavramların objektif bir gerçeklik olarak varlığını ileri süren bu cevaplara Kant, dialektik çıkarımlar (*dialektische Schlüsse*) der.

Kuruntu mantığının ürünü olan bu dialektik çıkarımlar idelerle ilgili yapılır. Oysa "bir idenin karşıladığı obje hakkında hiçbir bilgimiz olamaz; ancak problematik bir kavramımız olabilir".²⁰ Dolayısıyla subjektif gerçekliği olan idelerle ilgili yapılan çıkarımların öncüllerinin tecrübeyle ilgisi olmadığı halde, çıkan sonuçların objektif gerçekliği ileri sürülürse, bu objektif gerçeklik bir kuruntudan başka birşey olamaz. Bu çıkarımlar, aklın çıkarımlarına (*Vernunftschlüsse*) yalnız görünüşte benzerler; Kant bunlara aklımsı çıkarımlar (*Vernunftelnde Schlüsse*) der.

Kant bu çıkarımların üç türünden: transzendenal paralogismler, antinomiler ve saf aklın idealinden söz eder.

Bu paralogismlerde "karışık hiçbir şey içermiyen sujenin transzendenal kavramından, bu sujenin kendisinin mutlak birliği sonuç olarak çıkarılır; bu sujeyle ilgili ise, bu şekilde hiçbir kavramımız yoktur".²⁰

Kant'ın verdiği ve eleştirdiği bir paralogism örneği, Kant'ın dialektik sonuç çıkarmadan ne anladığını somutlaştırmağa, dolayısıyla dialektik kavramını objesine bağlamağa yardımcı olacaktır:

Mantık paralogismi, aklın bir çıkarımının formundaki yanlışlıkta bulunur. Transzendenal paralogism ise, forma uygun olarak yapılan yanlış bir çıkarımdır. Rasyonel psikolojide şöyle bir paralogismle karşılaşır:

"Ancak suje olarak düşünülen, ancak suje olarak vardır ve demek ki substanstır.

Şimdi, düşünen bir varlık, ona sırf düşünen bir varlık olarak bakıldığında, ancak suje olarak düşünülebilir.

Demek ki, o, ancak böyle birşey olarak, yani substans olarak vardır."²¹

Burada, suje olarak düşünülen ile suje olarak düşünen bir varlık hakkında, yani düşünme fiilinin aktif ve passif kullanılışının işaret ettiği farklar gözetilmenden, bir çıkarım yapılıyor; öyle ki saf düşünen bir varlık veya suje kavramı, substans olarak var olmuş oluyor. Yani bir yandan, sırf düşünen bir varlık olarak sujeyle ilgili, fenomenlerinkiyle aynı olan bir kavrama sahip olduğumuz ileri sürülmekte, diğer yandansa, anlama yetisinin bir kategorisi olan substansa fenomenlerinkiyle aynı olan bir varolma yüklenmektedir.

¹⁹ Ibid., Vorrede, A.

²⁰ Ibid., Trans. Dialektik, Zweites Buch, Von den dialektischen Schlüssen der reinen Vernunft.

²¹ Ibid., Trans. Dialektik, Zweites Buch, Von den Paralogismen der reinen Vernunft.

Oysa sırf düşünen bir varlık kavramının fenomende bir karşılığı yoktur; substans kategorisi ise, diğer kategoriler gibi, ancak duyu verileriyle birlikte fenomenleri meydana getirir ve objektif geçerliliği olan bir bilginin ortaya konmasını sağlar. O zaman, sırf düşünen bir varlığın substans olarak varolması bir kuruntu, bir paralogism; fenomen olmıyan bir alanla ilgili, ama fenomen konusunda yapıldığı şekilde yapılmış bir çıkarım oluyor.

Antinomiler, teorik aklın çelişen yargılar karşısında düştüğü bir durumdur. Bu, "verilmiş bir fenomenin zincirleme tüm şartlarından meydana gelen mutlak tamlığının transzendental kavramıyla ilgilidir ve bir taraftaki zincirin kayıtsız-şartsız sentetik birliği hakkında, hep kendi kendisiyle çelişen bir kavrama sahip olmam olgusundan, karşıt birliğin doğru olduğunu sonuç olarak çıkarıyorum; oysa bunun hakkında hiçbir kavramım yoktur"²². Antinominin özelliği, tezde söylenenin çelişliği -antitez- kabul edildiğinde, çıkmaza girme, dolayısıyla tezi kabul etme; antitezde söylenenin çelişliği -tez- kabul edildiğinde ise, yine çıkmaza girme, dolayısıyla antitezi kabul etme gerekliliğinin ortaya çıkmasıdır. Böylece tez ya da antitez tek başına ele alındıklarında, çelişğinin kabul edilmesi çıkmaza götürdüğünden, herbirini tek başına kabul etme gerekliliği ortaya çıkıyor. Ama birbiriyle ilgili alındıklarında, aynı şey hem kabul edilmiş hem de reddedilmiş; ya da çelişen iki yargı aynı zamanda kabul edilmiş oluyor. "Teorik aklın" bir çıkmazıdır antinomi.

Örnek olarak Kant'ın hürriyet antinomisine baktığımızda, teze göre "tabiat yasalarına uygun kausalite, bir bütün olarak dünyanın görünüşlerinin çıkarılabileceği kausalite değildir. Bunların açıklanması için, hürriyetten gelen bir kausaliteyi de kabul etmek gereklidir"; çünkü bu hürriyet -tabii bir kausalite tarafından belirlenmeme imkânı- kabul edildiğinde, dünyada bazı olan bitenler açıklanamaz. Antiteze göre ise "hürriyet yoktur; dünyada herşey sırf tabiat yasalarına uygun olup biter"; çünkü hürriyeti -tabii kausalite tarafından belirlenmeme imkânını- kabul etmek, tecrübenin birliğini ve tabiattaki yasaları inkâr etmek olur.*

Saf aklın idealinde ise, "bana verilebilen genellikle nesneleri düşünmenin şartlarının tamlığından, genellikle şeylerin imkânının bütün şartlarının mutlak sentetik birliğini çıkarıyorum; yani sırf transzendental kavramını bilmediğim şeylerden bir varlıklar varlığını sonuç olarak çıkarıyorum; bunu ise bir transzendent kavramla da bilmiyorum ve kayıtsız şartsız gerekliliğini kavrayamıyorum"²³.

Görüldüğü gibi, Aristoteles'te belirli şartlarda belirli amaçlarla bir akılyürütme olarak karşımıza çıkan ve Plotinos'tan geçerek Ortaçağ'da bu amaçları ve şartları yitiren akılyürütmedir Kant'ın dialektikten anladığı. Doğru olarak Kant, ürünüyle birlikte bir akılyürütme -yanlış olan bir sonucu çıkarmak- olarak gördüğü bu dialektiği eleştirir.

Böylece, bu "dialektik"le Aristoteles'in "dialektiği" arasında -bu da sadece antinomileri düşünürsek veya dialektik sonuç çıkarmadaki öncüller-

²² Ibid., Trans Dialektik, Zweites Buch, Von der dialectischen Schlüssen der reinen Vernunft.

* Kant bu çıkmazdan phainomenon-noumenon ayrımını yaparak çıkar.

²³ Ibid.,

den birini bir antinomi olarak düşünürsek- çelişme sorusu olmalarından başka bir ilgi kalmıyor. Bu ise, bir form benzerliğinden öte bir ilgi değildir. Aristoteles'te bir çelişme sorusu olarak dialektik soru, başkaları tarafından ortaya atılmış bir "tez" in doğruluğunu-yanlışlığını soran bir sorudur. Burada genellikle yoklanan bir bilgi, bir "önerme" dir, özel çeşitten bir önerme: bir hipotez veya tanımdır. Antinomilerde ise, çelişen iki yargı (önerme) olarak tez ve antitez, bir çelişme sorusu olarak düşünüldüklerinde, varolmayı soran sorular -Ortaçağ anlamındaki ontolojinin soruları- dır. Aynı türden şeyler aynı şekilde sorulur bu iki tür çelişme sorularında. Ortaklıkları "mi dir, değil midir?" dedir; bunlarla sorulanlarda değil.

Aristoteles'te ilk önermeleri ve demonstrasyonu yapılamıyacak türden bilgileri -en geniş anlamda kanıları- temellendiren ve yokhyan bir tür akılyürütme olarak karşımıza çıkan dialektik, böylece Ortaçağ'da, aklın ürünü olan kavram ve ilkelerin objektif gerçekliğini temellendirmek için kullanılmış oluyor. İşte akılyürütmenin bu kullanılışı karşısında Kant, bir yandan paralogismlerde düşülen hatayı gösteriyor, diğer yandansa "saf (teorik) aklın" antinomilerinin, "saf (teorik) aklın" kendisi tarafından çözülemeyeceğini söylüyor. Sonra da düşünmenin ürünü olan bir dünyanın -kavram ve ilkelerin (idelerin)- ancak pratik akıl için, eylem için geçerli olduğunu, ancak onun aracılığıyla anlam kazandığını; "gerçekliğinin" kendine özgü, görevinin ise eyleme yön verme (regulatif) olduğunu ortaya koyuyor.

Böylece akıl*, teorik akıl olarak çözemediği antinomileri -bazı tezler ile antitezleri arasındaki çelişmeyi- pratik aklın yardımıyla bir çözüme götürebiliyor: aynı zamanda -ama farklı alanlarda- geçerliliklerini gösteriyor; ve böyle çelişik yargılar karşısında kaçınılmazcasına düştüğü durumdan sıyrılabiliyor.

Hegel "zıt"lardan -biri kavram veya sistem olarak gördüğü tez ve antitezden- ve zıtların birlikte varolmasından başka bir şey anlıyacak, dolaşısıyla Aristoteles'le sadece "metot" kelimesi bakımından ilgisi olan; Kant'ın parmak bastığı dialektikle ise aslında ilgisi olmayan bir anlam yükliyecektir dialektik dediği kavrama.**

Hegel'e göre dialektik, hertürlü zorunlu hareketi belirliyen ilkedir. Ona aynı zamanda "metot" ta der.

Hareket, çeşitli şeylerin hareketi olabilir. Düşünmenin hareketi söz konusu olduğunda dialektik, zorunlu düşünmenin yürüdüğü yolu belirliyen ilkedir; düşünme tarafından kavranan "gerçeğin" hareketi (tabiatta ve düşünme dünyasında kavranan prosesler) söz konusu olduğunda ise dialektik, bu alandaki zorunlu değişim e-

* Daha doğrusu Kant!

** Ne var ki Hegel, kavram türetimlerini o dialektiği çok hatırlatan bir tarzda yapar ve kendi dialektik kavramı o dialektikle ilgisizse de, yaptığı, bir tek «çıkarmı» ve o dialektiğin ciltler boyu süren bir örneğidir.

yi ve bu değişmenin bilinmesini (: kesin bilgisini) sağlayan ilkedir; Hegel'in deyişiyle de "bu hareketin veya bilimin metodu"dur.

Ancak, zorunlu düşünmenin veya "gerçeği zorunlu kavrama"nın ilkesi olan dialektikten, somut olara k neyi anlamak mümkün? Kelimelelendirildiğinde, nasıl bir ilkedir bu? Veya nasıl bir düşünme dialektik düşünmektir?

Hegel'e göre "lojik olan"ın veya düşünmenin form bakımından üç görünümü: soyut, dialektik ve spekulatif görünümü vardır. Üçü birden her "lojik-reel"in, başka bir deyişle her kavramın veya genellikle her "hakiki olan"ın zincirlenen unsurlarını (*Momente*: anlarını) meydana getirir. Soyut düşünme ayrı duranda, statik, belirgin, sınırlı olanda durur, ötesine gitmez. Bu tarz düşünmenin ilkesi, A, A'dır (identite) ilkesidir. Dialektik düşünme veya "dialektik unsur [an] böyle sonlu belirlemelerin kendi kendilerini kaldırmaları ve zıtlarına geçmeleridir"²⁴. Bu tarz düşünmenin ilkesi, A, A olmıyandır da (çelişme) ilkesidir.

Dialektik, sonlu olanın yapısını meydana getirir: "kendine özgü belirlenmesine bakılırsa dialektik, daha çok, anlama yetisinin belirlemelerinin, şeylerin ve genellikle sonlu olanın kendi hakiki yapısıdır"²⁴. Böyle bir yapı özelliği olarak dialektik, bilgi konusu olan hayatın ve "gerçeklik"teki her ortaya çıkma ve ortadan kalkmanın ilkesidir. O, bir şeyin, yapısı gereği "anlama yetisinin belirlenmelerinin tek yanlılığının kendini olduğu gibi, yani kendi negasyonu olarak ortaya koymasıyla, kendi içinden aşılması"²⁴dır. Çünkü her sonlu şey kendi kendini "ortadan kaldıran" şeydir. "Sonlu olan sadece dışardan sınırlandırılmış değildir; o, kendi yapısı gereği kendini ortadan kaldırır ve kendi kendine zıddına geçer."²⁴

Burada özellikle dikkat edilmesi gereken nokta, Hegel'in bir şeyin "zıddı"ndan, kavramca zıddını kasdettiğidir: "böylece söz gelişi insan ölümlüdür denir ve ölmek, sebebini dış şartlarda bulan bir şey olarak görülür; ki böyle bir görme tarzına* göre, canlı ve aynızamanda ölümlü olmak insanın iki ayrı özelliğidir. Bunu gerçekten kavramak ise şudur: hayat, yapısı gereği, kendinde ölümün çekirdeğini taşır ve sonlu olan kendisiyle kendi içinde çelişerek kendini ortadan kaldırır"²⁴. Bu, Hegel'e göre, öylesine geneldir ki, "etrafımızdaki herşeye dialektik olanın bir örneği olarak bakılabilir. Biliyoruz ki, her sonlu olan, sabit ve son bir şey olmaktan çok, değişken ve gelip geçicidir. Bu ise, sonlu olanın dialektiğinden başka birşey değildir; öyle ki bu dialektikle, aynı şey, aslında kendisinin diğeri olarak, doğrudan doğruya olduğu şey olmaktan çıkarak zıddına döner"²⁴.

Ne var ki bu, bakılan perspektife göre bir şeyin oluşmasını dondurunca ya da sadece kavramına bakılınca söylenebilir ancak. Bir A'nın aynı zamanda A olmıyan da olduğunu söylemek, değişken olan A'nın bir anına bakmak ve statik görülen A'nın taşıdığı bir imkânı gerçek farzetmek; ya da tek tek şeylerin tarihî bir defalık olan oluşmasından

²⁴ G. W. Fr. Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, 81.

* İtalikler benimdir.

zamani soyutlamak, değişmelerini zaman dışında görmektir. Bu takdirde oluşu harekete, tek tek şeylerin değişmesini de -bu arada bütün tarihi oluşu da- proselere indirgemek olur. Bunun temelinde ise tek tek şeylerin kavramlarıyla bir kabul edilmesi yatar.

Böylece Hegel, bir yandan real varlığın bir ilkesi olan oluşu, önce bir "düşünme" ilkesi haline getiriyor, sonra da bu ilkeyi, bir görme tarzı olarak gerçek oluşları açıklamak için kullanıyor. Bu yüzden hertürlü gerçekliği relatif kavramlarla* açıklamak, dolayısıyla ilişki kavramları olmaktan öte bir şey olmıyan bazı kavramlara realite yüklemek ya da bu iki kavramı aynı gerçek şeye yüklemek zorunda kalıyor. Çünkü Hegel'in "zıtları", relatif kavramlardan başka birşey değildir. Ne var ki kavramlar arasında çok defa fazla popüler ilişkiler kurar.

Lojik olanın üçüncü görünümü olarak spekulatif düşünme ise, belirli bir şeyin zıt belirlenmelerinin birliğini kavrar. "Dialektik, positif bir sonuç verir; çünkü belirli bir içeriği vardır veya çünkü verdiği sonuç gerçekten boş, soyut hiç olan değildir, belirli bazı belirlenmelerin negasyonudur; bunlar çıkan sonuçta vardır, çünkü bu sonuç direkt bir hiç değil, bir sonuçtur. Bu yüzden, bu rasyonel [spekulatif] olan, hernekadar düşünülmüş bir şeyse de, hem soyut ama aynı zamanda somut bir şeydir; çünkü o, yalın, formel bir birlik değil, ayrı belirlenmelerin birliği dir"²⁵.

Lojik olanın bu üç görünümü veya zincirlenen unsuru, aynı zamanda Hegel'e göre, zorunlu düşünmenin yürüdüğü yoldur.

Oysa düşünmenin "gerçeği" kavrarken ilkesi olarak A, A olmıyandır da ilkesi -Hegel'in ortaya koyduğu bu ilke, Hegel'in "gerçek" dediği şeyi kavrar- ken kabul edip dayandığı ilkedir. Başka bir deyişle bu ilke, Hegel'in "gerçeği" ortaya koyarken "metod"u, Hegel'in düşünmesinin yürüdüğü yol -onun düşüncesinin metodu- veya gerçeği görme tarzıdır. Hegel A, A olmıyandır da ilkesine dayanarak "gerçeği" açıklar, yani sistemini kurar. Bu bakımdan bu ilke veya kabul, Hegel'in felsefi görüşünün veya sisteminin hareket noktasıdır; ama aynı zamadna sistemini kurarken, kendi düşünmesinin yürüdüğü yolun "metod"unun da adıdır. Çünkü "dialektik olan, bilimsel ilerlemenin hareket ettirici ruhunu meydana getirir ve bilimin içeriğine iç tutarlılık ve zorunluluk kazandıran tek ilkedir; nasıl ki sonlu olanın üstüne hakiki bir şekilde, yüzeysel olmayan bir şekilde çıkmak, ancak onunla olur"²⁶.

Böylece "bilimin metodu" veya Hegel'in sistemini kurarken "metod"u olarak dialektik, iki ayrı iş gören A, A olmıyandır da ilkesidir: Hegel'in a) kavramlar sistemini türetirken dayandığı düşünme ilkesi, yani bir dedüksiyon ilkesi dir; ve b) "gerçekliği" açıklamada kullandığı bir ilkedir, yani "gerçekliğin" yapısıyla ilgili bir kabul ya da "gerçekli-

* Relatif kavramlara örnek: öğretmen-öğrenci gibi kavramlar olabilir. Ama Hegel'e göre canlı-ölümlü, sevinçli-üzüntülü gibi «kavram»lardır.

²⁵ Ibid., 82.

²⁶ Ibid., 81.

ğ i" g ö r m e t a r z ı dır. Felsefi görüşü de bunların bilgi olarak ortaya konmasıdır.

Hegel'in bu felsefi görüşü ya da sistemi nasıl bir sistemdir? A, A olmıyandır da ilkesine o, nasıl ulaşır? Ve bu ilkeyi nasıl işleterek sistemini kurar?

Hegel'e göre "hakikatin varolmasının hakikî şekli, ancak hakikatin bilsimsel sistemi olabilir"²⁷. Bu sistemi -bütünü- kurmak gerekir. O, bu bütünü dialektik i l e kurar. "Çünkü metot, saf öz olarak ortaya konmuş bütünü kurmaktan başka birşey değildir"²⁷. K a v r a m l a r s i s t e m i n i kurmak, Mantiğin görevi veya Mantiğin kendisidir; bu, düşünmenin zorunlu hareketinin ortaya konmasıdır. B i l i m i n s i s t e m i n i kurmaksa, "hakikati" ortaya koymakla, yani düşünmenin (idenin, Geist'in) tarih içindeki hareketinin zorunluluğunu göstermekle olur. Çünkü "hakikî olan bütündür. Bütün ise, kendi gelişmesiyle kendini tamamlayan özdür. Mutlak için şöyle demek gerekir: o, özünde sonuç olarak ortaya çıkandır; o, ancak sonunda, hakikaten olduğu şey olandır"²⁷. Bunu yapmak -hakikatin, kendi içinde zorunlu bir hareket olduğunu göstermek- felsefenin işidir.

Hegel, sisteminin can damarı olan bu A, A olmıyandır da ilkesine, yani hareket noktasına, kavramlar sistemini kurmak için "zorunlu bir başlangıç" ararken ulaşır.

Kesin bilgi ortaya koyan matematiğin akılyürütmelerinde, kendileri başka bir şeye dayanmayan, tesadüfî bazı kabullerden hareket edilir ve dedüksiyon yapılır. Hegel'e göre böyle tesadüfî başlangıçlardan yapılan çıkarımlarda tam kesinliğin bulunması beklenemez. Tam kesinlik elde etmek için, öyle "bir yerden" başlamak gerekir ki, bu başlangıç zorunlu olsun.

Hegel bu özelliği varlık (*das Sein*) kavramında bulur. "S a f v a r l ı k başlangıcı meydana getirir, çünkü o, saf düşünce olduğu kadar, belirlenmemiş, yalın, dolaysız olandır; ilk başlangıç ise, dolaylı verilen veya belirlenmiş bir şey olamaz"²⁸. Varlık kavramı hertürlü belirlenmeden yoksundur: "varlık tamamen belirlenmemiş olandır ve bu aynı belirlenmemişliktir hiç olan [*das Nichts*]..²⁹ Varlık kavramı, kavram olarak ne kadar belirsizse, hiç [lik] kavramı da, kavram olarak o kadar belirsizdir.* "Bunların farkı sadece kastedilen bir farktır, tamamen soyut bir farktır, yani aynı zamanda fark değildir"²⁹. Ancak varlık ve hiç [lik] bir şeye bağlandıklarında farklılık kazanırlar. "Oluş, [*Werden*, olmakta olma] ilk somut düşüncedir, dolayısıyla ilk "kavram"^{***} dır; buna karşılık ise varlık ve hiç [lik] boş soyutlamalardır... Oluş, varlığın hakikaten olduğu şeyin konmuş olmasından başka birşey değildir."³⁰

Demek ki varlık ve hiç aynı şeydir: varlık aynı zamanda varlık olmı-

²⁷ G. W. Fr. Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, Vorrede.

²⁸ *Enzyklopädie*, 86.

²⁹ *Ibid.*, 87.

* Hegel'e bakılırsa, bunlara «kavram» bile denemez.

** Turnak benimdir.

³⁰ *Ibid.*, 88.

yandır, hiçtir de. "Hiç, hiç olarak dolaysız, kendi kendisiyle aynı, varlığın olduğu şeyle ters taraftan b i r d i r. Dolayısıyla varlığın ve aynı şekilde hi-
çin hakikati, ikisinin b i r l i ğ i d i r; bu birlik ise oluşturu... Bunların birli-
ğinin deduksyonu tamamen analitiktir; nasıl ki bütün felsefe yapma, bir
kavramın zaten içinde bulunan şeyin, metodik, yani z o r u n l u olarak
ortaya konmasıdır."³¹ Bu birliğin ortaya konması oluş kavramını sağlar ve-
ya oluş kavramı bu birliği sağlar; çünkü varlık ve hiç tasavvur edilemez, so-
yutturlar, oysa oluşla ilgili -Hegel'e göre- herkesin bir tasavvuru vardır.
"Oluş, varlıkla hiçbir birliği olarak, onlarda çıkan bir sonuç olarak, onların
hakikî ifadesidir; o, sadece varlıkla hiçbir b i r l i ğ i d e ğ i l, aynı zamanda
kendi içinde s ü k ũ n e t s i z l i k olandır".³¹ Yani bu hareketsiz bir birlik
değil, varlıkla hiçbir farkını ve birbirine zıt olmalarını da kapsıyan bir birlik-
tir. Bu birliğin somut görünüşü varolma (*Dasein*) dır.

Peki, varlıkla niçin hakikati*, yani oluşun hakikati nasıl bir hakikattir?
Nasıl olduğunu görmek için, onu ortaya koymak, türetmek gerekir. A, A ol-
mıyandır da ilkesiyle yaptığı türetim sonunda Hegel a m a c ı n a, yani
"sükûnet içinde" olan bir kavrama, kendi içinde zıddını taşımayan bir kav-
rama: "mutlak ide"ye varır.

I d e d e n Hegel neyi anlar? "İde, k e n d i n d e v e k e n d i s i
i ç i n hakikî olandır; kavramın ve objektifliğin b i r l i ğ i d i r."³² İde hem kavram hem de gerçektir; dolayısıyla içinde kendi zıd-
dını taşımaz: ide kavramından, başka hiçbir kavram türetilemez; o, varlık
kavramından yapılan dialektik çıkarımı bitiren kavram ve lojik sistemin
-zincirin- son kavramıdır. Bu türetimle varlık kavramında saklı olan diğer
bütün kavramlar açığa çıkarılmış olur; ide ise bütün bu kavramları taşıyan
kavram ve aynı zamanda objedir.

Obje olarak ide bir prosestir; bu prosesin üç basamağı vardır. İdenin ilk
formu hayat, ikincisi bilmedir. "Bilme prosesinin sonucu, farklılıkla zengin-
leşen birliğin yeniden kurulmasıdır ve bu, üçüncü formu, mutlak ideyi ve-
rir; lojik prosesin bu son basamağı aynı zamanda ilk olan ve kendi kendisiy-
le varolan (*Seinde*) olarak karşımıza çıkar."³³

Bu lojik sistem mutlak idenin kendi içinde kendini ** geliştirmesidir: bu,
lojik idedir. Mutlak idenin kendi dışında ortaya çıkması, varolan (*Seinde*)
ide olması tabiidir. Bu mutlak idenin ise kendini —kendi gelişmesini— bil-
mesi, kendi bilincine varmış ide olarak ortaya çıkması, *Geist*'tir. Bu *Geist*,
a) sujenin *Geist*'i olarak: ruh-bilinç-kişinin düşünme ve duygu dünyası; b)
objektif *Geist* olarak: hukuk-ahlâklılık-toplumsal kurumlar; ve c) mutlak
Geist olarak: sanat-vahye dayanan din-felsefedir.

³¹ *Ibid.*, 88.

* «Hakikatten, herşeyden önce, bir şeyin nasıl o l d u ğ u n u b i l m e m anlaşılır. Ne
var ki bu, bilinçle ilgisinde hakikat veya formel hakikattir, yani sırf doğruluktur. Buna
karşılık, daha derin anlamda hakikat, objektifliğin kavramla aynı olmasıdır. İşte h a k i k î
bir devletten veya h a k i k î bir sanat eserinden söz edildiğinde, bu daha derin anlamdaki
hakikat söz konusudur. Bu nesneler, olmaları gereken şey oldukları zaman, yani realiteleri
kavramlarına uygun olduğu zaman, h a k i k î d i r l e r. » (*Enzyklopädie*, 213.)

³² *Enzyklopädie*, 213.

³³ *Ibid.*, 215.

** Pek tabii ki, Hegel'in eliyel...

Bütün bu prosesler dialektiktir. "Böylece metot, dış form değil, içeriğin ruhu ve kavramıdır; metodun içerikten tek farkı, kavramın zincirlenen unsurlarının, belirlenmiş şeyler olarak kendi başlarına da kavramın bütünü olarak görünebilmelerindedir. Şeylerin belirlenmişlikleri veya form aracılığıyla içeriğin ideye götürmesi sayesinde, ide sistemattik bir bütün olarak görünür; bu ide bir tek idedir ve aynı şekilde bu idenin zincirlenen unsurları, hem kendileri, hem de kavramın dialektiğiyle idenin yalnız kendisi için varoluşunu sağlarlar, aynıdır." ³⁴ Başka bir deyişle: Hegel'e göre dialektik olan kavramdır, ama aynı zamanda o, içeriğin "ruhunu" meydana getirir.

İdenin gerçekliğini kendini dialektik bir şekilde geliştirmesini göstermek, spekulatif felsefenin işidir veya Hegel'in edindiği iştir. Bu iş, düşünmenin kendi tarihi içinde zorunlu gelişmesini göstermek; başka bir deyişle düşünce tarihini veya felsefe tarihini A, A olmıyandır da ilkesiyle açıklamaktır. Çünkü "lojik idenin farklı basamaklarını, felsefe tarihinde birbiri arkasından ortaya çıkan felsefe sistemleri olarak buluruz ve bu sistemlerin herbirinin temelinde mutlak olanın belirli bir tanımı vardır. Şimdi nasıl lojik idenin açılması soyut olandan somut olana bir gidişe, aynı şekilde felsefe tarihinde de daha eski sistemler en soyut olanlar, dolayısıyla aynı zamanda en fakir olanlardır" ³⁵

Görüldüğü gibi burada dile gelen, bir kabulden öteye gitmez. Bu kabul ise, Hegel'in kavram türetiminde ortaya koyduğu ve işlettiği A, A olmıyandır da ilkesinin, kendi deyişle "gerçekliği" açıklamak için kullanılmasıyla; ya da "lojik metod"un, "bilimi kurmak" için, düşünce tarihine uygulanmasıyla temellendirilmek istenir. Çünkü ona göre felsefenin "içeriği, gerçek olan, kendi kendini koyan ve kendi içinde canlı olan şeydir; kavramlarında varolandır. Bu, kendi unsurlarını doğuran ve geliştiren bir prosestir ve bütün bu hareket positif olanı ve hakikatini meydana getirir. Demek ki bu, içinde aynı şekilde negatif olanı, yanlış diye adlandırılanı -eğer onu öyle görmek mümkünse tabii- ve ayıklanması gerekeni de taşır. Ortadan kalmanın kendisini, aslı olarak görmek gerekir; o, hakikat olandan kopmuş, onun dışında olan, nereye konacağı bilinmeyen sabit bir şey değildir, nasıl ki hakikat olan diğer tarafta sükûnet içinde duran, ölü positif olan değildir. Görünüş, kendisi ortaya çıkmıyan ve ortadan kalkmıyan kendi başına varolan bir ortaya çıkma ve ortadan kalkmadır; o, gerçekliğin ve hakikatin hayatının hareketini meydana getirir." ³⁶

Gerçek olanın hakikati, bu kendi kendine harekettir. İşte bu kendi kendine hareketin zorunluluğunu, spekulatif felsefe veya kendini bilmekle idenin kendisi -yani Hegel- ortaya koyar. Kendi kendine zorunlu bir hareket olarak görünen tarihi oluşun mantıkla açıklanması yapılacaksa, bu, ancak yeni bir ilkeyle, çelişmeyi (A, A olmıyandır da yı) bir ilke olarak kabul etmekle, yani real varlığın bir ilkesini -değişmeyi, oluşu- mantık ilkesi haline getirmekle olur.

³⁴ Enzyklopädie, 243.

³⁵ Ibid., 86.

³⁶ Phänomenologie, Vorrede.

Böylece Hegel'e göre: "gerçek olan"ın hakikati olan zorunlu hareketi, dialektiktir ve bu dialektik hareket, dialektikle ortaya konur: "gerçeğin" zorunlu olarak yürüdüğü yol (metodu): dialektiktir; ve bunu bilgi olarak ortaya koyarken zorunlu olarak yürünecek yol (metot) da: dialektiktir. Başka bir deyişle, H e g e l'in sistemini kurarken temel olarak aldığı kabulün, dolayısıyla düşünürken izlediği yolun adıdır dialektik! O, imkânla gerçekliği ve tek real şeyle kavramını (*genus proximum*'unu) ayırmaksızın h e r t ü r l ü "hareketin" -oluşum ve değişiminin; bir proses olarak gördüğü tabiattaki oluşların ve düşünce tarihinin gelişmesinin- açıklanmasını A, A olmıyandır da ilkesiyle yapmağa çalışır. H e g e l'in d ü ş ü n m e s i n i n ilkesi —yani A, A olmıyandır da'nın kabulü— olarak dialektik, kendi düşünmesinin yürüdüğü yolu -yani düşünmesinin metodunu- belirler. Y ü r ü m ü ş o l d u ğ u yol ise, sisteminin -felsefi görüşünün- kendisinden başka birşey değildir.

Hegel'in kendine özgü dialektik kavramı "ilginç" sonuçlar doğurmuştur. Hegel'in dialektik kavramından dolayı, yeni bir metod kavramı ortaya çıkmış; bu yeni metod kavramından dolayı da, dialektik, çeşitlenmelerine rağmen, belirli bir realite görüşü haline gelmiştir.

Böylece Hegel'in felsefi görüşünün bir özelliği -yani sistemini kurarken Hegel'in düşünmesinin A, A olmıyandır da kabulüne dayanarak yürütmesi ve bu tarzda yürünmüş yolun kendisinin ("metodun") aynı zamanda bir bütün olarak sisteminin kendisi olması; başka bir deyişle Hegel'in "metot"tan, bu bütünü k u r m a y ı anlaması- Hegel'den sonra 'metot'tan, y ü r ü n e n b i r y o l u n değil, bir şeye bakarken ana bir kabulün; bir y a p m a t a r z ı n n ı n değil, bir g ö r m e t a r z ı n n ı n anlaşılmasına sebep olmuştur.

Ama aynı zamanda da Hegel'e kadar ve Hegel'de de b e l i r l i ş a r t l a r d a (yol) y ü r ü m e -aklyürütme ya da şunu veya bunu yapma- yani m e t o t olan dialektik; Hegel'den sonra kendisi b e l i r l i bir yol, b i r g ö r m e t a r z ı, realiteyi açıklarken bir kabul -b i r "metot"- oldu.

Nitekim Hegel'in dialektik kavramıyla ondan önceki dialektik kavramları arasındaki tek anlam ortaklığı, yol yürütme anlamındaki "metot" sözünün aracılığıyla kurulabilir. Ne var ki Hegel'in dialektiği, belirli bir kabule dayanan düşünmesinin yürütme tarzı -A'nın, içinde A olmıyanı da taşıdığı kabulüne dayanan bu aklyürütme tarzı-, relatif kavram ilişkileriyle ilgili olduğunda doğru sonuçlara götürebilirse de, tek tek real şeyler konusunda çıkmaza girer.

Hegel'den sonrakilerin dialektiğiyle Hegel'in dialektiği arasındaki ortaklık ise, bu dialektiklerin metod olmalarında değil, içeriklerinde bulunur. Ve Hegel'de dialektiğin hem deduksyon metodu hem de görme tarzı olmasının, yani aynı b i r i l k e n i n i k i ayrı iş görmesinin dikkate alınmaması, Hegel'den sonra sadece görme tarzı olarak kalan dialektiklere de "metot" de-

nilmesine sebep olmuştur. Bugün de, farkına varılmamış bu yanlışlıktan dolayı, pek yaygın bir şekilde bazı temel kabuller açısından realiteyi görmeye, yani bazı temel görüşlere "metot" deniyor ve bu "metotlarla" (!) her çeşit realitenin açıklanmasına çalışılıyor.

Hegel'den sonra ilişki kavramlarıyla düşünmenin, dolayısıyla her tarafta zıtlıklar (: çelişmeler) görmenin ve bu tutumla zorlamalı-zorlamasız açıklamalar yapmanın -yani bir görme tarzının, dolayısıyla bir temel görüş anlamına gelen b i r metodun- adı olacaktır dialektik. Engels'in dialektik kavramı, bunun en tipik örneğini verecektir.

Engels için dialektik, realiteyi bir görme tarzı -"metafizik düşünüş"ün karşısına konan bir "düşünüş"- ve bir "bilim"dır.

Realiteyi bir görme tarzı olarak dialektik a) materializmle birleştirildiğinde bir varlık -dünya- görüşü; b) çeşitli bilgi alanlarında* "analiz" yapmak için bir hareket noktası veya kabul olduğunda ise bir "metot"tur ve "en yüksek akılyürütme formu"dur.

Peki, "en yüksek akılyürütme formu" olarak dialektik nasıl bir "düşünüştür"? Ve neyi bilmektir dialektik?

Engels'e göre, realitenin yapısı olduğu kadar tarihin oluşları da dialektiktir: başka bir deyişle, bunları belirleyen genel yasalar vardır. Nitekim, dialektik, "metafiziğe karşıt, karşılıklı bağlantıların bilimi"dir; veya "dialektik tabiatın, insan toplumunun ve düşünmenin genel hareket ve gelişme yasalarının biliminden başka birşey değildir".³⁷

"Geniş anlamda tabiata veya insanlığın tarihine veya kendi düşünme faaliyetlerimize baktığımızda ve bunlar üzerinde düşündüğümüzde, ilkin sonsuz bir ilişkiler ve etki-tepkiler, karşılıklı yer değişmeler ve birleşimler karışımının görüntüsünü görürüz. Bu karışım da hiçbirşey, olduğu şey olarak, olduğu yerde ve olduğu gibi kalmaz; herşey hareket eder, değişir, ortaya çıkar ve ortadan kalkar. Bu demek ki, biz ilkin görüntüyü bir bütün olarak görürüz ve tek tek kısımları hâlâ, az ya da çok arkaplanda kalır; hareket eden, birleşen ve bağlantılar içinde olan şeylerden çok, hareketleri, geçişleri, bağlantıları görürüz."³⁸ Ne var ki bu, Engels'e göre, doğru, ama ilkel bir dünya kavrayışı ve Sokrates'ten önceki filozofların antik "materializm"i'n dünyayı görme tarzıdır. Realitenin ancak bütününi veren bu görüş, bu bütünün içindeki bütün ayrıntıların anlaşılması için yeterli değildir.

Bütünün içindeki parçaları ayrıntılı olarak ele alan ve bu şekilde gelişen, tabiat bilimleri olmuştur. Ne var ki bu çalışma tarzı bir alışkanlık yaratmış ve "tabiat objelerini ve proseslerini ayrı ayrı, büyük bütünle ilişkilerinden ko-

* Ekonomi, sosyoloji, jeoloji, matematik, kimya ve diğer alanlarda.

³⁷ Fr. Engels, Herrn Eugen Dührings *Umwälzung der Wissenschaft* (Anti-Dühring), Dietz Verlag, Berlin 1970, ss. 131-132.

³⁸ Fr. Engels, *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft*, Studienausgabe in 4 Bänden, Philosophie, Fischer Bücherei, Frankfurt/Main 1966, s. 157.

puk"³⁹ gözleme alışkanlığını yerleştirmiştir. «Şeylere bu bakma tarzı, Bacon ve Locke tarafından, tabiat bilimlerinden felsefeye aktarılmıştır, böylece de geçen yüzyıla özgü dar metafizik düşünme tarzını ortaya çıkarmıştır... Metafizik düşünüş, birçok alanda, objenin yapısına göre geniş alanlarda haklı çıkarılabilse, hatta gerekli olsa da, ergeç tek yanlı, dar, soyut, çözülmez çelişmelerde kendini yitirdiği bir sınıra ulaşır. Tek tek şeylere bakarken, aralarındaki bağlantıları unuttur; orada varolmalarına bakarken, bu varolmanın bir başlangıcı ve sonu olduğunu unuttur; hareketsiz durmalarından hareketlerini unuttur. Ağaçları görmekten ormanı görememektedir."⁴⁰ Söz gelişi, günlük amaçlarla bir hayvanın canlı olup olmadığı söylenebilir, ancak ölüm anı tespit edilemez. Çünkü fizioloji, ölümün anlık bir fenomen olmadığını, bir proses olduğunu söyler. Metafizik düşünüş, realiteyi statik gören bir bakıştır.

Oysa dialektik* "şeyleri ve tasavvurlarını idelerini- aslı bağlantıları içinde, zincirlemelerinde, hareketlerinde, ortaya çıkma ve son bulmalarında kavrar"⁴¹, yani bunları prosesler olarak görür; bu prosesler de bir "metot" olarak dialektiği doğrularlar**. Engels'e göre tabiat dialektiği "ispat eder" ve dialektik düşünüşün -"metod"un- meşruluğunu gösterir.***

Bir görüş -"düşünüş" ya da "metot"- olarak dialektiğin toplu olarak ana düşüncesi ve gerektirdiği bakış şudur denebilir: "dünya, bir hazır duran şeyler örgütü olarak görülmemeli; kafalarımızdaki zihin görüntüleri -kavramları- kadar görünüşte duran şeylerin kesintisiz olarak ortaya çıkıp ortadan kalktığı ve görünüşteki tesadüfiliğe ve geçici geri çekilmeğe rağmen, sonunda aşamalı bir gelişmenin kendini kabul ettirdiği bir prosesler örgütü olarak kavranılmalıdır."⁴² Bu, Engels'e göre Hegel'in getirdiği bir düşüncedir. Ama bunu düşünce olarak ortaya koymak ayrı, realiteye u y g u l a m a k ise yine ayrı bir iştir. Yapılması gereken de bu uygulamadır. Bu düşünceyi realiteye uygulamak ise, çeşitli bilgi alanlarında onu hareket noktası olarak almak ve ona dayanarak belirli olay, olgu ya da fenomenleri a ç ı k l a m a k, yani dialektiği bir a r a ş t ı r m a m e t o d u haline getirmektir.**** Böylece aynı zamanda kendisinden hareket edilen kabul -dialektik- de temellendirilmiş, "ispat edilmiş" olur.

³⁹ Ibid., s. 158.

⁴⁰ Ibid., s. 159.

⁴¹ Bu, yeni dialektiktir. Nitekim, Engels'e göre, Sokrates'ten önceki filozoflarda görülen dialektik, metafizik düşünüş (diğer adıyla idealizm) ve yeni dialektik, materializm tarihinin -çeklen Auguste Comte'un üç -düşünüş-ünü hatırlatan- dialektik aşamalarıdır.

⁴² Ibid., s. 160.

⁴³ Açıklama ile temellendirme arasındaki kısır çembere dikkati çekerim.

⁴⁴ Buna örnek olarak ta, hücrenin çoğalmasını, enerjinin değişimini ve Darwin'in (daha doğrusu Darwinistlerin) gelişme görüşünü verir. (Fr. Engels, *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*, op. cit., s. 210).

⁴⁵ Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie, op. cit., s. 209.

⁴⁶ Oysa Marx aslında dialektikle hiçbirşeyi açıklamaz; ancak temellendirmeler -yakaladığı bir olgunun («fazla değer-in), ama kehanetlerinin de temellendirmesini- yapar. Birçok marksistlerin aksine, dialektik onda bir analiz-açıklama yolu, yani bir «araştırma metodu» değil, sadece bir ortaya koyma-temellendirme yolu, yani bir «presentation» ya da «exposition» metodudur.

Engels'e göre Hegel'in dialektiği, böyle bir amaç için kullanılabilecek bir dialektik değildir; çünkü o, sadece kavramların dialektiği idi. Oysa dialektik, materializmle birleşince bir "bilim" oldu: yasalarını ortaya koydu ve felsefenin iki kısmından biri oldu. Çünkü artık "bütün eski felsefeden kalan, düşünce bilimi ve yasalarıdır -yani formal mantık ve dialektiktir. Diğer her şey, tabiatın ve tarihin positif biliminin alanına girdi".⁴³

"Böylece dialektik, dış dünyanın ve insan düşüncesinin hareketlerinin genel yasalarının bilimi oldu. Bu iki yasa takımı özlerinde birdirler, ancak ifadelerinde fark gösterirler. Bu fark da şudur: insan zihni bu yasaları bilinçli olarak uyguluyabiliyor, oysa tabiatta ve bugüne dek insanlık tarihinin büyük bir kısmında da bu yasalar, bilinçsiz olarak, tesadüfi olayların sonsuz zincirlenmesi ortasında, dış zorunluluk şeklinde, kendilerini doğrularlar. Bu sebepten dolayı kavramlar dialektiğinin kendisi, sadece real dünyanın dialektik hareketinin bilinçli bir yansıması oldu, böylece de Hegel'in dialektiği tersine çevirildi."⁴⁴

Şimdi bu dialektik biliminin ortaya koyduğu düşünmenin, tabiatın ve toplumun hareket ve gelişme "yasaları" nelerdir?

Bazı kabullerdir bu "yasalar"; realitede gelişmenin -zıtların birlikte var olduğunu ve bundan çıkan sonuçları kabul etmektir.

Realitede gelişmenin -zıtların birlikte var olması demek, bir şeyin her an kendisiyle aynı, ama yine de başka bir şey olması ve kendini ortadan kaldıracak şartları kendinde taşıması demektir. Dialektik bakış öyle görür, yani şöyle görür: "Şeylere hareket ederken, değiştirken, yaşarken, karşılıklı birbirlerini etkilerken baktığımızda, gelişmelere düşeriz. Hareketin kendisi bir gelişmedir; mekândaki en yalın mekanik hareket, bir cismin bir ve aynı zaman anında bir yerde ve aynı zamanda başka bir yerde olmasıyla, bir ve aynı yerde olması ve olmamasıyla gerçekleşebilir... Burada "şeylerin" ve proseslerin kendilerinde objektif olarak bulunan ve âdeta elle tutulur olan "bir gelişmeyle karşı karşıya" yız."⁴⁵

Bunun sonunda ise "saf nicelik değişiklikleri belirli bir noktada nitelik farklarına dönüşürler"⁴⁶; bir şeyin yerini, onu ortadan kaldırarak ondan çıkan nitelik bakımından farklı bir şey alır, bunun yerini aynı şekilde başka bir şey ve bu proses "mükemmel"e doğru sürüp gider.

İşte bu zincirleme birbirini ortadan kaldırma prosesi, negasyonun negasyonudur. "Gerçekten olup biten ortadan kaldırma prosesini organik dünyada -bitki ve hayvanlarda- jeolojide, matematikte, tarihte, felsefede de görmek mümkün. Negasyonun negasyonu tabiatın, tarihin ve düşünmenin son derece genel, bu yüzden de son derece geniş etkileri olan, önemli bir gelişme yasasıdır... Öyle bir hareket yasası ki, özel proseslerin özellikleri bunun dışında kalır."⁴⁷ Ne var ki Engels'e göre prosesin özelliği negas-

⁴³ Die Entwicklung des Sozialismus von Utopie zur Wissenschaft, op. cit., ss. 161-162.

⁴⁴ Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie, op. cit., s. 208.

⁴⁵ Anti-Dühring, op. cit., s. 112.

⁴⁶ Ibid., s. 117.

⁴⁷ Ibid., s. 131.

yonun tarzını aynı zamanda belirleyen bir etkendir: "dialektikte negasyon, sadece hayır demek veya bir şeyin olmadığını söylemek ya da rasgele bir şekilde yok etmek değildir... Negasyonun tarzı... prosesin genel ve ikinci olarak özel yapısı tarafından belirlenir. Sadece negasyonda bulunmamalıyım aynı zamanda bu negasyonu kaldırmalıyım. Demek ki, ilk negasyonu öyle ayarlamalıyım ki, ikincisi mümkün kalsın ya da mümkün olsun. Nasıl? Her tek durumun özel yapısına uygun olarak."^{48*}

Görüldüğü gibi Engels'in anlattığı dialektik, Hegel'in dialektiğinden form ve işleyiş bakımından hiç te farklı değildir; aynı hareketler anlatılan. Aralarındaki tek fark, sadece hareket edende bulunur. Bu fark ise, dialektiğin, Engels'te Hegel'inkinden farklı bir realite görüşü ve bir "dünya görüşü" haline gelmesine sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak ta, orada proses ilkesi olarak görülen dialektik, burada prosesin kendisi olarak görülüyor. Nitekim Engels "tarihi materializm"i şöyle anlatır: o, "bütün önemli tarihi olayların büyük hareket ettirici kuvvetini ve son sebeplerini toplumun ekonomik gelişmesinde, üretim ve değiş-tokuş tarzlarının değişmelerinde, bunların sonucu olarak ta toplumun ayrı sınıflara ayrılmasında ve bu sınıfların birbiriyle çatışmalarında arayan, tarihin akışıyla ilgili bir görüştür".⁴⁹

Engels'in dile getirdiği şekliyle burada ortaya konan dialektiği, Marx'ın dialektiğinden ayırmamız gerekir. Çünkü Marx a) tek tek nesnelerin hareketini veya gelişmesini açıklamaya hiç girişmemiş, sadece sosyal-ekonomik ilişkilerle ilgilenmiştir; b) bu tür ilişkilerin değişmesini açıklamaya çalışırken, bu ilişki değişmesinin "yasalarını" önce ortaya çıkarmış, sonra da bu değişimin açıklamasının temellendirmesini bu "yasalar"la yapmıştır; ayrıca c) analizini yaparken, çağında "kapitalist üretim tarzı"nın en gelişmiş olduğu İngiltere'deki duruma bakmış ve aynı ekonomik-sosyal şartlarda olan toplumlarda -sanayileşmiş kapitalist toplumlar da- aynı "yasalar"ın "kırılmaz bir zorunluluk"la işleyeceğini söylemiştir

Marx'ın baktığı, bir tip toplumda ya da belirli bir toplumun gelişmesinin bir döneminde, sosyal ilişkilerin bir türü olan ekonomik ilişkilerin yapısıdır sadece. Bununla ilgili, Marx'ın *Kapital*'in birinci baskısının önsözündeki şu dikkati çekmesi, belirtilmeğe değerdir: "mümkün bir yanlış anlamayı önlemek için, şunu söyleyeyim. Kapitalisti ve toprak sahibini hiç te pembe renklerle çizmedim. Ama burada kişiler, sadece ekonomik kategorilerin temsilcisi, belirli sınıf ilişkilerinin ve sınıf çıkarlarının somutlaşması olmaları bakımından ele alındı. Toplumun ekonomik şekillenmesini bir tabiat tarihi prosesi olarak gören bakış açım, kendi kişi olarak bunların ne kadar üstüne çıkarsa çıksın, sosyal bakımdan yaratıcısı olduğu bu ilişkilerden kişiyi, diğer bakış açılarından daha sorumlu tutmaz."

Marx, İngiliz toplumunun örnek olarak ona sağladığı olgulara dayanarak, aynı önsözde belirttiği gibi, "materialini ayrıntılarıyla ele almış, geliş-

* Ibid., s. 132.

* Bu alıntıdaki italikler benimdir.

* Fr. Engels, *On historical materialism*, Marx and Engels, Basic Writings on Politics and Philosophy, Collins, the Fontana Library, 1969, s. 94.

mesinin farklı formlarını incelemiş ve iç ilişkilerini ortaya çıkarmış"tır. Böylece belirli bir tarihi dönemdeki ekonomik ilişkilerin sosyal değişmeyi nasıl belirlediğini, dolayısıyla dönemlerarası ilişkilerin yapısını -sosyal değişmenin ekonomik "yasası"-nı ortaya koymuştur.

Sanayileşmedeki sosyal ilişkiler ve bu ilişkilerin değişmesiyle ilgili bu görüşünü Marx, o çağda sanayileşen toplumlardaki sosyal değişmeyi anlatırken, bir "*exposition metodu*" olarak kullanmıştır. Bu görüşün "uygulaması"nı ise, ancak ve ancak, sanayi toplumunun geleceğiyle ilgili konuşurken -bu geleceği önceden söylerken- yapmıştır denebilir: "kapitalist üretim tarzının sonucu olan kapitalist mülk edinme tarzı, kapitalist özel mülkiyeti meydana getirir. Bu, mülk sahibinin emeğine dayanan kişisel özel mülkiyetin ilk negasyonudur. Ama kapitalist üretim, bir tabiat yasasının amansızlığıyla kendi negasyonunu doğurur. Bu, negasyonun negasyonudur. Bu, üretici için özel mülkiyeti geri getirmez; ona kapitalist dönemde elde edilenlere -yani işbirliğine ve toprakla üretim araçlarının ortak mülkiyetine- dayanan kişisel mülkiyet sağlar".⁵⁰

Böylece Marx'ta dialektik, toptan bir realite görüşü değil, sadece bir sosyal değişme görüşüdür. Bu, analizlerinde kullandığı bir görüş değil, analizleri sonunda ortaya koyduğu bir görüştür. Dolayısıyla kendi çağındaki sosyal değişmeleri açıklamak için kullanılan bir görüş değil, belirli şartlardaki, sanayileşme sırasındaki sosyal değişmeyi -bu arada da o çağda sanayileşen toplumlardaki sosyal değişmeyi- açıklıyan bir görüştür. Belirli bir sanayileşen toplumla ilgili konuşurken ise, dialektik onun için bir *exposition* temelini meydana getirir. Ne var ki Marx, bu açıklamayı, ilerisi için söylediği bazı şeyleri -özlemine duyduğu bir toplum düzeninin gelişini- temellendirmek için de kullanır.

Marx'taki dialektiğin yukarda belirtilen özelliğini gözden kaçırarak Engels'in dialektikle ilgili genellemesine ek olarak Lenin, dialektiğin, marksizmin (ve Hegel'in) "bilgi teorisi" olduğunu söyler. Lenin'e göre "birlikte olanın parçalanması ve çelişen unsurların bilgisi, dialektiğin neliğini (en temel özelliğini ya da yanını değilse bile, en temel özelliklerinden birini, "yapı özellikleri"-nden birini) meydana getirir".⁵¹ "Zıtların birliği" dünyanın bir "yasası" olduğu kadar, bilginin de bir "yasası"dır. "Zıtların birliği"nin bilmeyi belirlemesi ise, "zıtların birliği" düşüncesinin yapılacak her açıklamanın ilkesi haline gelmesidir: "zıtların birliği, tabiatın bütün görüşlerinde ve proseslerinde (bu arada da düşünce dünyasının ve toplumun görüntüleri ve proseslerinde) ki birbirleriyle çelişen, birbirini imkânsız kılan, zıt eğilimlerin tanınması (açığa çıkarılması) demektir".⁵¹ Bu oluşu bilmenin şartı, onun zıtların birliği olduğunu bilmektir. Bu şartlarda her tek oluşla ilgili yapılacak her "açıklama", "zıtların bu birliği"nin bir örneklemeinden, dolayısıyla "ispatından" öteye gitmez; yapılan her "açıklama" da, bir *quod erat demonstrandum*'la bitirebilir.

⁵⁰ Karl Marx, *Das Kapital*, XXXI.

⁵¹ V. I. Lenin, *Zur Frage der Dialektik*, Werke, Dietz Verlag, Berlin, Cilt, 36, s. 345.

Böylece, Marx'ta sosyal ilişkilerin değişmesiyle ilgili bir görüş olarak karşımıza çıkan dialektik, Engels'in genellemesi ve Lenin'in bir "bilgi teorisi" olarak dile getirilişiyle, yüzyılımızın belli başlı, ama rasgele "kullanılan" bakış açılarından veya uygulanan "metot"larından ve siyasi bir ideolojinin "bilim felsefesi" -diğer adıyla "metodoloji"-si olmuştur.

Bu dialektikle ilgi çekici bir hesaplaşmayı 1960 larda Jean-Paul Sartre, bir hesaplaşma ve "sistematik bir. expoze"sini de sosyolog G. Gurvitch yapmıştır.

Strukturel ve tarihi bir antropoloji kurmak amacıyla Sartre, *Saf Akılın Kritiği*'ne nazire olarak yazdığı *Dialektik Akılın Kritiği* adlı kitabında, böyle bir "akıl" olduğunu göstermeğe, alanını ve sınırlarını çizmeğe ve geçerliliğini temellendirmeğe çalışır.

Ancak Sartre "akıl"dan neyi anlar? Bu soruya cevap verildiğinde, Sartre'in dialektiğinin içiçe olan üç anlamı; -bir "akıl", bir "metot" ve ikisinin birliği olan bir aktivite olarak dialektik- açıklığa kavuşmuş olur.

Sartre'a göre "akıl, bilgiyle varlık arasında belirli bir ilgi"⁵² düşünceyle objesi arasında kurulan ilişkidir. Buna göre dialektik, bir "akıl" ya da "akılın" bir türüdür; bilgiyle varlık arasında kurulabilecek ilişkilerden bir tanesidir.

Sartre'a göre bu ilişkinin özelliğini belirliyen, düşünce objesinin yapısıdır. Bilginin objesi insan olduğunda, ya da düşünce insan realitesini veya "direkt bilgileri" obje edindiğinde, "düşünceyle varlık arasındaki hareketli ilişkiye" dialektik akıl demek gerekir.

Bu gerekliliği yaratan, insanın özelliğidir: "insanın bizim için ayrıcalıklı bir yeri vardır. İlkın çünkü o, tarihi olabiliyor; yani uğradığı ve sebebiyet verdiği değişmeler ve bu değişmeleri kendine mal etmesi (*interioriser*), arkadan da mal edilmiş ilişkileri aşması boyunca, kendi eylemiyle durmaksızın kendini tanımlıyor. Sonra da, çünkü insan, olduğumuz varolan (*l'existant que nous sommes*) olma özelliğine sahiptir. Bu durumda soru soran, tam kendisi hakkında soru sorulan olarak kendini buluyor, ya da....., insan realitesi, varlığı varolmasında söz konusu olan varolandır [*existant*]."⁵³

İnsan, sürekli olarak, realitesini kendi eylemiyle meydana getiriyor, arkadan da bu realitenin bilgisini ediniyor. Çünkü insan realitesi, kendi kendini yaptığı ölçüde araçsız bilinmesine izin vermez. Bu realiteyi bilmek anlamak-, bu hareketi yeniden meydana getirmeyi, varoluş üzerine-bilgiyi eyleminin bir unsuru olarak meydana getiren insan üzerine-eğilip düşünmeyi gerektirir.

⁵² Jean-Paul Sartre, *Critique de la raison dialectique*, Tome I. *Theorie des ensembles pratiques*, Editions Gallimard, 1960, s. 10.

⁵³ *Ibid.*, ss. 103-104.

Bundan dolayı, insanı anlamak için, "dialektik aklı" kurmak, bilgiyle insan realitesi arasındaki ilgiyi meydana çıkarmak, "dialektiği, antropolojinin evrensel metodu ve evrensel yasası olarak temellendirmek gerekir"; başka bir deyişle tarihi ve struktürel bir antropoloji ortaya koymak gerekir.

Bu ise, insana "tamlığında" ve "durumunun materialitesinde" bakmak için bir "metot" ortaya koymayı ve bununla insanın meydana getirdiklerini -tarihi ve toplumu tekliğinde anlamayı ve açıklamayı; bu ikili dialektiği kurmayı -ilişkiyi kurmayı ve dolaylı bilgi olarak ortaya koymayı gerektirir. Sartre'in *Dialektik Aklın Kritiği*'nde giriştiği iş te budur.

Böylece o, ilkin "*existence*'ın ideolojisi" adını verdiği *existence* görüşünde temelini bulan ve insanı tarihi oluş içinde açıklayan bir genel görüş -bir "metot", teorik bir çerçeve, bir temel görüş- ortaya koyuyor; sonra da böyle bir teorik çerçevenin izin verdiği ölçüde, "tarihin ve bilginin hareketi"-ni açıklamaya, "dialektik aklı" kurmağa çalışıyor. Çünkü "dialektik, bir metot ve objenin içinde bir hareket etmedir; temelini dialektikçe, gerçeğin yapısı ve aynı zamanda e y l e m imizin yapısıyla ilgili şu temel tezde bulur: bilginin prosesinin dialektik bir düzeni vardır; objenin (bu obje ne olursa olsun) hareketi, k e n d i s i dialektiktir ve bu iki dialektik birtek dialektiği meydana getirir"⁵⁴. Bu önermeler dünyanın b i r rasyonelitesini -bilgiyle insan realitesi arasındaki anlaşılabilir ilişkiyi- dile getirmektedir ve bunlarla dünyayı anlamak mümkün olur.

Şunu anlamak: varoluş -kişi- eylemiyle, tasarıları ve çalışmasıyla, sürekli olarak insan realitesinin varoluşunu değiştiriyor, değişmiş insan realitesi de varoluşu -kişiyi- değiştiriyor; bu dolaylı olarak bilinebiliyor ve bunu bilme, değişmeyi etkiliyor. Bunun anlaşılması, içinde yaşadığımız tarihi anı ve geçmişi anlamamızı ve aynı zamanda dünyayı olması gerektiği gibi tanımlayabilmemizi sağlar.

İçinde yaşadığı tarihi anı ve geçmişi anlayan ve buna dayanarak dünyayı olması gerektiği gibi tanımlayabilen kişi, dialektikçidir. O, "kendini bir sistem içine yerleştirir ve b i r aklı tanımlar"⁵⁴ ya da "dialektik aklı" kurup ortaya koyar. Bu sistem ya da bu aklın temeli, metot olarak dialektik ya da b i r felsefedir: "bir bakış açısı, yorumlamak ve tamlastırmak için dayanan teorik bir temel"⁵⁵; "bilmenin bir tamlastırılması, ... , yön verici bir ide, saldırgan bir silâh, bir dil ortaklığı,... , bir dünya görüşü"⁵⁶ dür.

Böyle bir genel görüşün ürünü olan "dialektik akıl, metodolojinin çerçevesini aşar; evrenin bir kesiminin ne olduğunu, belki de, bir bütün olarak evrenin ne olduğunu s ö y l e r; araştırmalara yön vermek, hatta objelerin ortaya çıkma tarzı konusunda önceden yargıda bulunmakla yetinmez: yasa koyar, dialektik bir bilginin mümkün olabilmesi için dünyayı (insan dünyasını ya da tam dünyayı) olması g e r e k t i ğ i gibi tanımlar ve aynı zamanda gerçeğin hareketiyle düşüncelerimizin hareketini birbirinin aracılığıyla aydınlatır. Yine de bu eşi olmayan rasyonel sistem, rasyonelitenin bütün

⁵⁴ *Ibid.*, s. 119.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 103.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 17.

modellerini aştığını ve bütünleştirdiğini ileri sürer: dialektik Akıl, ne meydana getiren Akıl, ne de meydana getirilmiş Akıldır; kendi kendini meydana getiren ve dünyanın aracılığıyla, yeni akıllar meydana getirmek için, meydana getirilmiş bütün akılları eriten, sonra da bu yeni akılları da aşan ve eriten bir Akıldır".⁵⁷

Ama tarihle bilgi arasındaki hareketli ilişki olan dialektik akıl, dialektik metoda dayanarak her çağda yeniden kuran, dialektiktir. O, tarihi objeleştirerek, bir çağı geçmiş ve gelecekle ilişkisinde anlaşılabilir kılar. İşte onun bu "tamlastırıcı eylem"i, aktivite olarak dialektikten başka birşey değildir.

Böylece "metot" olarak dialektiğin *euristik* -buldurucu- değeri yalnız tarihi alanda söz konusudur: "yalnız tarih ve toplum dünyasında h a k i k a t e n bir dialektik akıl vardır... Bu, insanın kendi kendini yapmakla yaptığı bir dialektiktir; bu dialektik ise sırasıyla insanı yapar".⁵⁷

Dialektiğin alanı tarih ve toplum olduğuna göre, metod olarak dialektiğin geçerlilik sınırlarını da bu alanın sınırları çizer. Sartre'a göre, bilgilerimizin bugünkü durumu, tabiatla dialektiğin olup olmadığını bilmemizi sağlamaz. "Kritiği" ya da dialektik aklın sınırlarını çizmesi, Sartre'ın "metodoloji"sini meydana getirir.

Demek oluyor ki, Sartre'a göre "bir akıl" olarak dialektik, tarihi oluşla bu oluşun bilgisi, tarihi oluşla düşünür -dialektikçi- arasında bir ilişkidir. Her çağda yeniden kurulmayı gerektiren bu ilişkinin, y a p ı l ı ş k ı s ı olarak bilgisi, Sartre'ın "metot" olarak dialektikten anladığıdır. Bu son anlamıyla dialektik, onun t a r i h g ö r ü ş ü, tarihi varlığın oluşmasıyla ilgili görüşüdür. Bu temel görüşün geçerlilik sınırlarını çizmesi, Sartre'ın "m e t o d o l o j i"s i, kendi deyişle de dialektik aklın kritiğidir. Bu temel görüşüne dayanarak, tarihi-toplumsal olayları "objeleştirme"si ve açıklamaya çalışması, yani "metod"uyla "dialektik akıl" dolaylı bir bilgi olarak ortaya koyması, onun bu aklı temellendirme çabasıdır: dialektikçi olarak aktivite-sidir. Bu aktivitenin ürünü ise, karşımıza bir t o p l u m f e l s e f e s i g ö r ü ş ü olarak çıkar.

Böylece "dialektik akıl" dediği ilişkiyle bunun bilgisi arasında teorik olarak bağ kurarken, yani "metodolog" olarak Sartre'ın dialektik kavramı, Hegel'le Engels'in dialektik kavramlarının kritik bir bağdaştırılmasıdır. Dialektikçe yüklediği fonksiyon ise, Lenin'in özellikle belirttiği fonksiyona benzer: bir görme tarzı olduğunu söyler. Ne var ki Sartre, tarihi varlığın oluşmasıyla ilgili görüşünü bir fenomenolog ya da ontolog olarak ortaya koyarken ve bazı toplumsal ilişkileri ve tarihi oluşları açıklarken, yani bir ilişki ve tamlastırma aktivitesi olarak dialektik kavramı, Hegel ile Engels'in dialektikleri ve görüşleriyle ilgili değildir; kendi *existence* görüşünün temeli üzerinde kurulan bir t o p l u m f e l s e f e s i g ö r ü ş ü dür.

Amacı "dialektikçe olanca canlılığını, olanca gücünü, olanca kavgacılığını vermek"⁵⁸ olan Gurvitch'e göre, dialektiğin üç ayrı görünümü vardır: o, a)

⁵⁷ Ibid., s. 128.

⁵⁸ George, Gurvitch, *Dialectique et Sociologie*, Flammarion, Paris 1962, s. 177.

gerçek olanın hareketi, b) bir "metot" ve c) bir bilimin objesi, kullandığı metot ve gerçek varlık arasındaki ilişki dir.

Gerçek olanın hareketi olarak dialektik, insan realitesi ve özellikle toplum realitesiyle ilgilidir ve "biz'in, grupların, sınıfların, toplumların" hareketidir. Bu hareket, bunların bütün ifadelerinde bir tamlaşma ve tamlığını yitirme hareketidir; "gerçeğin hareketi olarak dialektik, kendini yaparken ve dağıtırken insan bütünlerinin, kısımlarını ve bu kısımlardan gelen bütünleri, faaliyetlerini ve eserlerini karşılıklı olarak ortaya çıkarırken ve bu insan bütünlerinin yollarında rasladıkları iç ve dış engellere karşı savaşırken aldıkları yol (dia) dur".⁵⁹

"Metot" olarak dialektik "gerçek insan bütünlerini bir kavrama, anlama, bilme tarzı"⁶⁰; "yol almakta olan gerçek bütünleri kavrama yetersizliğinden ve karşılıklı birbirini ortaya çıkaran bütünleri ve parçalarını aynı zamanda hesaba katamamaktan ileri gelen mumyalaşmalarını engellemek için, edinilmiş ve billûrlaşmış bütün kavramların yerle bir edilmesi"⁶⁰; formal mantığın yasalarına ve hertürlü soyutlamaya, ayırmaya karşı çıkma; bilgide, gerçek insan bütünlerini ve toplumsal bütünleri söz konusu olduğunda, yalınlaştırmaya, billûrlaştırmaya, hareketsizleştirmeye ve yüceltmeye karşı olma; yenilenen tecrübeler, içeriği, hatta referans çerçeveleri değişen tecrübelerle açık değildir.

Bu anlamda dialektik, "peşin bir felsefi ve bilimsel tavır almayı kenara iten, klâsik ve geleneksel birsürü öğretileri yerle bir eden, yeni ve her zaman gözden geçirilebilecek öğretilere yolu hazırlayan bir arınma, sert ve sıkı bir denemedir".⁶¹

Buna göre Gurvitch'te metot olarak dialektik, bilim ve felsefe için istenen bir tutum: bilim ve felsefe yaparken, insan realitesine ve toplumsal realiteye hazır hiçbir görüşe dayanmayan bakmayı istemedir.*

İnsan bilimlerinde ve özellikle sosyoloji ve tarihte, gerçek olanın hareketine böyle bir tutumla bakmak ve bilgi objesini meydana getirmek, dialektiğin üçüncü görünümünün ortaya çıkışıdır.

Gerçeğin alanları, bir bilimin metodunu da kapsıyan içinde iş gördüğü çerçeve ve bu şekilde meydana getirdiği objesi arasındaki bu dialektik, şimdiye dek kimsenin dikkatini çekmemiştir. Çünkü bilimlerin, içlerinde iş gördükleri çerçevelerin birden fazla olduğu, ama gerçeğin çeşitli alanlarındaki dialektik hareketin çeşitleri kadar çok olmadığı, dolayısıyla her bilimin kendi objesini kendisinin meydana getirdiği gözden kaçmıştır.

Gurvitch'e göre, bilginin bugünkü durumuna göre, şimdilik dialektiğin beş ayrı iş görme çerçevesi olarak karşımıza çıktığı söylenebilir. Bunlar, dia-

⁵⁹ Ibid., s. 179.

⁶⁰ Ibid., s. 180.

⁶¹ Ibid., s. 181.

* Husserl'in «şeylere dönmek gerekir»ini hatırlatan bir tutum.

lektik tamamlayıcılık, dialektik olarak karşılıklı birbirini gerektirme, dialektik ikililik, dialektik kutuplaşma ve prespektifin karşılıklıdır.

Özellikle sosyoloji ve tarih biliminde iş gören bu üçüncü anlamıyla dialektiğe Gurvitch empirik-realist dialektik, görüşüne de dialektik hiperempirizm der.

Böylece Gurvitch'te gerçeğin hareketi olarak dialektik, hareket eden bakımından Sartre'ta karşılaştığımız dialektikten fark göstermez. Üçüncü anlamıyla dialektik, Gurvitch'in bilim metolojisi görüşüdür. Bunların yanında, araştırmada hazır görüşlerden hareket etmemeye, hazır bilgilerden "arınmış" olmaya -istediği bu t u t u m a- dialektik d e m e s i n i n temelinde ise, belki de, psikolojik-sosyolojik sebepler aramak gerekir!

Şimdi, bütün bu gözden geçirdiğimiz dialektik kavramlarına birden baktığımızda, şöyle bir problemle yüzyüze geliriz: bu dialektik kavramlarının, içerik bakımından farklı, bazan da ilgisiz olmasına rağmen, Kant'ın dışında bütün düşünürler, yine de dialektiklerini "metot" olarak nitelendiriyorlar.

'Metot' sözünden, ne metodu olduğu belirtilmeden, ancak s i s t e m l i bir a k t i v i t e anlaşılabilceğinden, bütün bu düşünürlerin dialektikten, böyle bir aktiviteyi kastettikleri düşünülebilir.

Nitekim Hegel'e gelinceye kadar ve Hegel'de dialektik, hep bir aktivite olarak, çoğu zaman da bir b a ğ k u r m a olarak karşımıza çıkar. Ama Hegel'le ve Hegel'den sonra, dialektiğe ayrıca "hertürlü zorunlu hareket etme" anlamı da yüklenince, bütün bu dialektik kavramları arasında tek ortaklığın, ancak bağlantılılık-ilişkililik fikrinde düğümlendiğini görürüz.

Böylece, Hegel'den önceki düşünürlerde ve Hegel'de, en azından bir anlamıyla, belirli şartlarda mevcut b i l g i l e r -ve kavramlar ya da düşünceler- a r a s ı n d a b a ğ k u r m a, yani yalnız bir düşünme aktivitesi olarak görülen dialektik, Hegel'den sonra, tarihi oluşu açıklamaya aktivitesi: varolan bağlantılar bilgisini ortaya koymaya, yani gerçek ilişkilerin oluşmasını olduğu kadar, tek tek gerçek "şey"lerin değişmesini akılyürüterek z o r u n l u a ç ı k l a m a aktivitesi şeklini aldı.

Böyle bir şeyin yapılabilmesi, önce bir "oluş teorisi"ni ortaya koymayı gerektirir. Bir oluş teorisi ise, ancak değişen yapıları açıklayan, değişken ilişkilerin yapısal açıklamasını yapan bir görüş olabilir; değişmez yapıları oluş dışında olduklarından- ve tek tek tarihî olayları -oluşları bir defalık olduğundan- ise açıklayamaz. Dolayısıyla, realitenin, yapısı sadece değişken ilişkilerden meydana gelen yanının -toplumsal ilişkilerin- varlıkça yapısını açıklayan görüşlerin adı olarak* karşımıza çıktığında, "dialektik", o alandaki oluşları aydınlatmağa yardımcı olabiliyor ve bir hareket noktası görüşü meydana getirilebiliyorsa da, ilişki değişmelerinin dışındaki değişmeleri açıklamak iddiasında olduğunda çıkmaza girer ve genel bir realite görüşüyle realite arasında zorlanmış bir bağ kurma çabası olur.

* Marx'ta ve kısmen Sartre'ta olduğu gibi.

Çünkü genel bir r e a l i t e g ö r ü ş ü, realiteye bakarken hareket noktası olduğunda, değişken bir dünya görüşü sağlamaktan öteye gidemez. Buna karşılık ancak genel bir v a r l ı k g ö r ü ş ü -ontoloji- elverişli bir hareket noktası sağlama imkânlarını kendinde taşıyabilir ve realiteye bakarken varlık çeşitlerinin karıştırılmasını önleyebilir.

Nitekim genel bir realite görüşü olarak karşımıza çıkan dialektikte, ontik bir karıştırma göze çarpmaktadır: varolan bağlantılarla kurulan bağlantıların -ilişkilerin- karıştırılması. Bilme konusu olan, herçeşidiyle* varolan bağlantılardır. Ne var ki, tarihî bağlantılar, ancak kurulduktan s o n r a bilme konusu olur ve kurulmalarıyla bilinmeleri insanın ayrı türden aktiviteleridir. Dolayısıyla, obje edinilenin doğru açıklanabilmesi, bağlantıları içinde ele alınmasını gerektiriyorsa da, bu bağlantıların türetilen kavramsal bağlantılar değil, varolan bağlantılar olması, başka bir deyişle bağlantıda olanların da gözden kaçırılmaması gerekir. Değişen yapı bağlantıları söz konusu olduğunda ise, burada ilişkilerarası ilişkilerle yüzyüze olduğumuzu unutmamak, dolayısıyla bakma sınırlarımızı büyük bir dikkatle çizmemiz gerekir.

Düşünce tarihi içinde "dialektik"le ilgisinde "metod"un başına gelenlere, yani tarihî perspektiften bu o l a n b i t e n e bakarken gördüğümü-zü, bilgi perspektifinden dile getirmek istersek, "görüş"le "metod"un karıştırılmasında y a p ı l a n a bakmak ve bu karıştırmada aslında neyin neyle karıştırıldığını göstermek gerekir. Çünkü 'metot'tan bugün, a s l ı n d a ilgisiz iki şey aynı zamanda anlaşılıyor ve işbaşında yapılan bu karıştırmanın ürünleri bilgi alanından bilgi alanına sıçrayıp hızla yayılıyor, zararlı sonuçları ise geçen her günle gitgide artıyor.

'Metod' (μέθοδος), bir hedefe doğru yürünen yol anlamına gelir. Buna göre metod kavramının içeriğine, kimin -neyin n e r e y e d o ğ r u v e n a s ı l yürüdüğü de girer. Bu bakımdan her metod, bir tür sistemli aktivitedir hep: araştır m a metodudur, düşün m e metodudur veya başka bir aktivite sırasında yürünen yoldur. Nasıl'ı ise yapılma t a r z ı n ı -çeşitli teknikleri- meydana getirir. Belirli bir tarzda yapılan, hep, istenen bir şeydir; bu tarzı belirliyen ise, kimin neyi yaptığıdır.

Oysa bir görüş, bir problemi -dolayısıyla da çoğu zaman bir fenomeni- açıklayan bir bilgiler bütünü: farklı türden bilgilerden meydana gelebilen ve çok defa bu bilgilerin temellendirmesini de kapsıyan açıklayıcı bir bilgiler bütünüdür: yani bir aktiviteler kompleksinin ü r ü nüdür.

İşte metodla bir görüşün işbaşında karıştırılması sonucu olarak, belirli bir görüş bir yapma tarzına indirgeniyor ve bir görme tarzı -peşin bir kabul- olarak, bu defa açıklamalarda bulunmak için kullanılıyor. Bu indirgeme "araştırma"yı bir kabulü veya "model"i uygulama haline getirir.

* Ve bu çeşitler üzerinde bugüne dek ayrıntılı bir şekilde durulmamıştır.

Sosyal Bilimlerde yapılan araştırmalarda böyle bir hareket noktası -"yaklaşım"- anlayışı bilimsel **denen** **metodla** bağdaştırılınca, "hipotezi-mizi kurma" adını alır ve buna uygun seçilen örneklemelerle bu hipotez "ispat edilir" ya da "reddedilir". Bu arada ölçmeler, istatistikler ve bu tür nicikleştirici teknikler kullanılarak, bu "araştırma"larda "tam bilimsellik" sağlanır! Çağımızda görülen "bilimsel araştırma" enflasyonu, temelini bu yaygın "araştırma" anlayışında -araştırmadan, bir "model"i uygulamayı anlamada- bulur. Bugün türemiş olan bazı "bağımsız disiplinlerarası araştırma alanları" -informatik-kibernetik, futuroloji v.b.- ve çeşitli bilim dallarında aynı alanda farklı hareket noktası oldukları halde bir alt disiplin olduğu ileri sürülen görüşler -söz gelişi psikolojide: tecrübi psikoloji, ekolojik psikoloji v.b.- de, metodla görüş kavramlarının karıştırılmasının sonuçlarındandır.

Ne var ki, bütün bunlar, ontolojik temellere dayanan bir bilgi felsefesinin eksikliğinin işaretlerinden ve olana yönelen bir bakışın eksikliğinin "bilimleş-tirilme"sinden başka birşey değildirler.

Şimdi, sosyal plânlamalar, realiteyle kausal tespitlerin ötesinde ilgisi olmayan açıklamalar* veren böyle "araştırma"lara, onların teşhis ve tahminlerine dayandırılınca, yön vermeler birer deney -ama doğurduğu sonuçlar laboratuarda kalmayıp yeni meseleler yaratan birer deney-; yapılan değişiklikler de bir yaz-boz işlemi olur ve geleceğin oluşmasında tesadıflere normal payından çok fazla yer bırakılır.**

Bu yazıda iki perspektiften verilen karıştırma örneği —dialektik-metot, metot-görüş örneği— sadece birtek örnek, ama önemli sonuçları olan bir örnektir. Bilgi ve kavramlar plânında yapılan bu karışırmaları ve günlük hayata etkilerini göstermek gerekliliği, gitgide daha çok kendini duyurmaktadır. Bu ise, sevimsiz bir iş olsa ve felsefe y a p m a olmasa bile, felsefe yapanların görevleri arasına girer.

* Kolayca kandırıcı olmaları da, dayandıkları kausal tespitlerinin -veri-lerin- pek tabii olarak doğru olmasından ileri gelir.

** Bizde yapılan çeşitli eğitim «reform»ları buna bir örnek olarak düşünülebilir.